

Speciale

Forside til specialet

Afleveringsfrist (sæt x)	Januar: [Årstal]	Juni: 2020 X	Andet:
Vejleder: Thomas Wegener Friis		Institut: Institut for historie	

Titel, dansk: Danskhedsudtrykket blandt unge dansksindede i Sydslesvig i mellemkrigstiden	
Titel, engelsk: The expression of Danishness among young Danish-minded people in South Schleswig during the inter-war period	
Min./max. antal typeenheder: 144.000 – 192.000 (60 – 80 normalsider) (1 normalside = 2400 typeenheder)	Din besvarelses antal typeenheder¹: 167.036
Du skal være opmærksom på, såfremt din besvarelse ikke lever op til det angivne (min./max) antal typeenheder (normalsider) vil din opgave blive afvist, og du har brugt et forsøg.	
(sæt x) Specialet må gerne i anonym form bruges i forbindelse med undervisning/ vejledning af kommende specialestuderende <u> X </u>	

Tro og love-erklæring		
Det erklæres herved på tro og love, at undertegnede egenhændigt og selvstændigt har udformet denne eksamensopgave. Alle citater i teksten er markeret som sådanne, og eksamensopgaven, eller væsentlige dele af den, har ikke tidligere været fremlagt i anden bedømmelsessammenhæng. Læs mere her: http://www.sdu.dk/Information_til/Studerende_ved_SDU/Eksamen.aspx		
Afleveret af:		
Fornavn: Dennis	Efternavn: Kuntz	Fødselsdato: 14.03.1995

¹ Tælles fra første tegn i indledningen til sidste tegn i konklusionen, inkl. fodnoter. Tabeller tælles med deres antal typeenheder. Følgende tælles *ikke* med: resumé, indholdsfortegnelse, litteraturliste og bilag. Se i øvrigt eksamensbestemmelserne for disciplinen i studieordningen.

Danskhedsudtrykket blandt unge dansksindede i Sydslesvig i mellemkrigstiden

Dennis Kuntz

Kandidatspeciale ved Thomas Wegener Friis

September 2020

Abstract

This master's thesis deals with the expression of Danishness among young Danish-minded people in South Schleswig during the inter-war period.

The purpose of this project is to examine how young Danish-minded people in South Schleswig expressed their feeling of Danishness. It was inspired by Merete Bo Thomsen's dissertation *Dansksindede i udvalgte sydslesvigske landdistrikter – nationale praksisser 1919-1933*. This thesis builds on her research and draw on her experiences. The young peoples' feelings were clarified through the application of a bottom-up approach to encompass the social frames and relations in which the young people lived. The development of the collective Danish national identity depends on various situations, which emphasized the importance of an everyday approach. Therefore, the young Danish-minded peoples' relations were illuminated by examining the context of society around them through the institutions and the fellow people among them. To elucidate these feelings, various correspondences by letter and memoirs left by key figures from Flensburg and the rural districts of South Schleswig were examined. Through this source material, statements regarding their Danishness were used to contribute to and make up a varied depiction of how each of them understands Danishness. The diverseness is illustrated through the young Danish-minded people's individual recollections with reference to how they met and engaged in the Danish culture. Their Danish identity is further explored by adding the opinions of family members and 'wandering teachers'.

The analysis of the Danish identity is an examination of the Danish practices in which the young Danish-minded people took part. The analysis is divided into three parameters. The first parameter examined is the young peoples' formal expression of Danishness. The formal expression deals with how they met with and expressed Danishness through participation in institutions and organizations. It is examined how they met and cultivated Danish culture through an organized community. The second parameter is the young peoples' ritual expression of Danishness. The ritual expression deals with how they expressed Danishness through participation in activities within their family, through the local community, in unison with other Danish-minded people or people from Denmark. It is examined how interactions with family, friends and associations affect their Danishness. The third parameter is the young peoples' individual expression of Danishness. The individual expression deals with their own feelings towards being and feeling Danish. It is examined how they expressed their Danishness internally and how it was affected by their individual self-understanding and actions.

It is revealed that the young Danish-minded people's expressions of Danishness varied according to different contexts. Whether it was through the Danish schools and institutions in South Schleswig, stays at Danish schools and homes in Denmark, excursions and holidays to Denmark, fellowship in associations, or ongoing communication with Danish people, the expression and development of the young Danish-minded people's Danish identity took different shapes to form and keep them interacting in the Danish society.

Indholdsfortegnelse

Abstract	3
Indledning	6
Metode	8
Begrebsafklaring	12
Teori	14
Kildebeskrivelse	21
Forskningsoversigt	26
Sydslesvigs nationale forhold før 1920	30
Danskhedens forhold	33
Det danske mindretals betingelser	35
De unges formelle danskhedsudtryk	37
Skolelivet i Flensborg.....	37
Danske undervisningskurser i Sydslesvig	43
Skole- og arbejdsophold i Danmark	46
De unges rituelle danskhedsudtryk	50
Familiernes og hjemmenes danskhed	50
Feriebørnsrejser til Danmark	54
Forenings- og fællesskabslivet	56
De unges individuelle danskhedsudtryk	63
Initiativ og incitament.....	63
Uddannelse og livet i Danmark	65
Kontakten til det danske	67
Konklusion	70
Kilder og litteratur	73
Upublicerede kilder	73
Publicerede kilder	73
Litteraturliste	75
Internetsider	77

Indledning

Det danske mindretals historie strækker sig direkte tilbage til 1830'erne, da befolkningen i det danske hertugdømme, Slesvig, begyndte at dele sig i hhv. dansk- og tysksindede. Samlingen omkring dansk og nordisk sprog, kultur og samfundsliv blev mere bevidst i slutningen af 1800-tallet, samtidig med at båndene til danskheden i Nordslesvig blev styrket.² Slesvig var en af regionerne, hvor en ny grænse blev draget efter første verdenskrig. Versaillestraktaten resulterede bl.a. i grænsedragninger baseret på principperne om demokrati og national selvbestemmelsesret. I det tidligere hertugdømme, Slesvig, kom dette til udtryk ved folkeafstemninger i 1920. Den 15. juni var den nye grænse en realitet, som i disse dage bliver fejret ved 100-års jubilæet for Sønderjyllands genforening med Danmark.³ Trods et utvetydigt valgresultat, var et dansk mindretal i Tyskland uundgåeligt. Den del af mindretallet, der var tilbage syd for grænsen, var lille og udgjorde ingensteds en majoritet i den nye sydslesvigske region. De dansksindede samlede sig dog i kølvandet som et egentligt og selvstændigt organiseret mindretal, hvorved Danmark, om end ikke fysisk, men følelsesmæssigt kom tættere på.⁴ I Sydslesvig fandtes dertil kun få danske institutioner i mellemkrigstiden for unge herunder skoler, ungdomsklubber og andre fritidsforeninger.⁵

Målet med specialet er at undersøge hvordan danskhed blev udtrykt af unge dansksindede i Sydslesvig i mellemkrigstiden. Fokusset er derfor på dagligdagen og individernes valg, som vil blive belyst gennem et bottom-up perspektiv. Specialet er i høj grad inspireret af historikeren Merete Bo Thomsens ph.d.-afhandling, *Dansksindede i udvalgte sydslesvigske landdistrikter – nationale praksisser 1919-1933*, og vil derfor bygge videre på hendes forskning og trække på de erfaringer hun gjorde sig. Det danske mindretal er tidligere blevet betegnet som et gennemforsket tema,⁶ kendetegnet ved et fokus på de slesvigske krige, grænseændringen efter første verdenskrig og de nationale fjendtligheds genkomst efter anden verdenskrig.⁷ Dog har der endnu ikke været et direkte fokus udelukkende på de dansksindede børn og unge som helhed, om end Thomsens afhandling i visse kapitler behandler gruppen i landdistrikterne. Undersøgelsen tager udgangspunkt i udvalgte brevkorrespondancer og erindringer fra børn og unge fra Flensborg by og Sydslesvig. Gennem disse udredes og belyses sydslesvigernes egne udsagn om deres dansk-

² Henningsen 2013, 9.

³ Genforeningen 2020. 'Om markeringen', 31.8.2020.

⁴ Henningsen 2013, 9.

⁵ Wung-Sung 2019, 41.

⁶ Thaler 2009, 3.

⁷ Wung-Sung 2019, 14.

hed, og bidrager med et nuanceret billede af hvorledes de forstår danskhed. Forskelligartetheden vil blive klarlagt gennem personernes individuelle erindringer i henhold til deres møde med og engagement i dansk kultur. For at give et varieret indtryk af danskheden og dansk kultur inddrages materialer omhandlende danske vandrelærere i Sydslesvig og deres virke, da disse især opererede i landdistrikterne, hvor dansk identitet forekom mere diffust sammenlignet med foreningslivet i Flensborg by. Indtrykket udredes gennem vandrelærenes egne erfaringer og erindringer og gennem foredragsmanuskripter.

Metode

I det indledende afsnit blev det angivet, at specialets fokus vil være på individernes dagligdag og de individuelle valg de under tiden måtte træffe. Til at belyse disse parametre vil et bottom-up perspektiv blive anvendt, hvorved de unge dansksindedes erfaringer og adfærd vil blive klarlagt. Med udgangspunkt i problemformuleringen vil betingelserne for, at man som ung dansksindet kunne praktisere et dansk sindelag først blive undersøgt. Efterfølgende vil forholdene, hvorved de unge dansksindede de facto realiserede en danskhedspraksis ift. de aktuelle muligheder der udspillede sig, blive klarlagt.

Med det sagt er der ikke en selvfølge, at de dansksindede unge nødvendigvis handler som fuldkommen selvbestemmende individer. Måden hvorpå deres virkelighed genskabes i hverdagen er betinget af de sociale rammer og relationer, som de lever indenfor. Ligeledes er den sociale kontekst ikke uindskrænket, fordi aktørerne løbende genskaber eller forandrer den, så den tilpasses deres aktuelle situationer. De unge dansksindedes forhold vil derfor blive belyst ud fra de kontekstuelle forhold der eksisterede i samfundet omkring dem i form af institutionerne og deres medmennesker de færdedes iblandt. Udfoldelsen af den kollektive identitet (den danske nationale identitet) afhænger dog af forskellige situationer, hvorfor hverdagsperspektivet er essentielt for undersøgelsen. Tillige vil ændringer af de samfundsgivne vilkår lede til, at enkeltindviders fortolkning og implementering af disse udvikler sig modsat samfundets forventninger. Ved at undersøge de unge dansksindedes copingstrategier for fastholdelse af den danske nationalfølelse kan det vurderes, hvor væsentlig det tyske samfunds assimilerende kræfter påvirkede de unge mindretalsindivider. Altså var de assimilerende kræfter så gennemgribende, at de unge dansksindede efterhånden blev ledt til at opgive deres nationale sindelag eller tværtimod opbyggede et bolværk mod det tyske ønske om assimilation.⁸ Undersøgelsen vil derfor belyse nuancerne i det dualistiske forhold mellem individernes nationale praksisser og de præmisser det tyske samfund stillede. Historikeren Johan Peter Noack ramte altså sømmet på hovedet, da han slog fast, at mindretallet stod i et brændpunkt for både dansk og tysk nationalisme.⁹

Kildematerialet spiller i undersøgelsen en vigtig rolle, da disse bidrager med udsagn, holdninger og adfærd af og om unge dansksindede. Kilderne stammer hovedsageligt fra de unge dansksindede selv, men også fra de mennesker der havde sin gang blandt de unge. Disse mennesker kunne have deres egne agendaer ift. de unge, men har trods alt været optaget af deres

⁸ Thomsen 2018, 40-42.

⁹ Noack 1989, 10.

ationale sindelag og adfærd, hvorfor deres perspektiv også er relevant. Kilderne stammer fra Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg (ADCB). Arkivet ved biblioteket er det danske mindretals eget arkiv, og huser derfor mange personarkiver heriblandt adskillige af undersøgelsens fokuspersoner, dog fokuserer kilderne ikke udelukkende på det danske sindelag.¹⁰ De arkiverede erindringer, her især breve og erindringer, giver et direkte indtryk af de forskellige forfattere og deres personlige syn på ting, hvorfor de er meget værdifulde kilder. Dette skyldes at de uden filter så at sige og med deres eget personlige præg giver udtryk for deres tanker vedrørende et dansk sindelag. Dertil er også anvendt trykte erindringer, der er blevet udgivet til offentligheden. Erindringsmaterialet er især hentet fra bøgerne *Barn og ung i Flensborg 1920-1945* og *Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982 I*, som er udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Disse udgivelser er dog, modsat det personlige arkivmateriale, blevet påvirket af en redigeringsproces, hvori der er gjort nogle overvejelser ift. formidlingen af erindringerne. De trykte erindringer kommer fortrinsvis fra de mennesker, som med tiden skulle indtage fremtrædende roller i arbejdet for det danske mindretal, hvorfor de set i retrospekt ikke blot er påvirket af de indtryk de dannede i undersøgelsesperioden, men også af deres senere professionelle erfaringer.¹¹

Foruden de unge dansksindedes egne personlige kilder vil der, som før nævnt, blive suppleret med kilder fra mennesker der færdedes blandt de unge. Der vil i høj grad blive trukket på arkivalier fra danske vandrelærere, som kom fra Danmark og hjalp til i det danske nationale arbejde syd for grænsen. Det nationale arbejde var kernen i vandrelærerens projekt, hvilket gør deres kilder, hvorom deres arbejde sættes ifm. de unge dansksindede, yderst interessante for undersøgelsen. Kilderne omhandler erindringer, diverse notater og papirer omkring de unge, hvori vandrelærerne giver deres egne subjektive indsigt i de unges nationale stilling, og hvorledes de arbejdede med dem og holdt dem fast i det danske. De nordfra kommende aktører er dog danskere fra Danmark, som kom med formål påvirket af grænsekampen og forestillinger, der ikke nødvendigvis stemte overens med de lokale dansksindedes perspektiv. Derfor ville der kunne forekomme gnidninger mellem de danske hjælperes danskhedsopfattelse og forventninger til en dansk praksis kontra det unge sydslesvigers.¹²

Specialets undersøgelse vil i det efterfølgende kapitel blive indledt med en afklaring af begreberne 'danskisindet' og 'danskhed'. Derefter følger teoriafsnittet med en klarlægning af den danske identitet – hvad det indebærer og hvilke forhold der findes ved at identificere sig med

¹⁰ Thomsen 2018, 43.

¹¹ Ibid., 44.

¹² Ibid., 44.

den, samt konsekvenserne ved denne identifikation. Derudover gives der også et kort overblik over hvorledes ungdom defineres og afgrænses ift. Alders og kontekstmæssige betingelser.

I det efterfølgende kapitel blive givet en beskrivelse af det kildemateriale fra mindretallet, der vil blive anvendt i undersøgelsen. Her vil de unge dansksindede som gruppe blive defineret ift. hvem de unge er, hvor de kommer fra (er de fra en familie med dansksindede forældre eller en blanding af dansk- og tysksindede), hvor meget de engagerer sig i det nationalt danske (ser man dem blot deltage i de danske aktiviteter eller påtager de sig med tiden betydningsfulde roller). Overordnet vil de blive defineret ud fra teorien og placeret i de koncentriske cirkler, hvorfor de implicerede unge kan identificeres som nogen der måske blot er ude og prøve det danske af, nogen der inderst inde føler sig som fuldblodsdanskere, eller ligefrem nogen der bevæger sig fra kernen af de dansksindede og ud af mindretallet eller omvendt for den sags skyld.

Derefter følger en oversigt over den hidtidige forskning indenfor det danske mindretal, hvor Johan Peter Noacks hovedværk *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945* vil blive præsenteret og beskrevet. Dertil indgår også en gennemgang af Merete Bo Thomsens værk *Dansksindede i udvalgte sydslesvigske landdistrikter – nationale praksisser 1919-1933*, da denne er yderst relevant for den herværende undersøgelse.

Herefter vil tiden før undersøgelsesperioden op til 1920 blive gjort rede for. I redegørelsen vil indgå de kontekstuelle forhold for landsdelens udvikling og hvorledes dyrkelsen af et dansk nationalt sindelag kunne finde sted før undersøgelsesperioden, samt hvilke betingelser de unge sydslesvigere tidligere havde for en dansk praksis.

Analysen vil være en undersøgelse af de konkrete danske praksisser i perioden efter folkeafstemningerne i 1920 op til 1933, som de unge de mødte i hverdagsbilledet. Den første parameter der vil blive undersøgt, er det formelle danskhedsudtryk – hvordan danskheden, gennem de unge, kommer til udtryk via de institutioner og organisationer, som gennem undersøgelsesperioden blive bygget op af mindretallet. Her vil det blive undersøgt, hvordan de unge dansksindede formelt set mødte og/eller dyrkede den danske kultur gennem et organiseret fællesskab. Gennem institutionerne og organisationerne vil der blive udredt indtryk omkring de unge dansksindede og ligeledes, hvilke overvejelser der blev gjort om de enkelte ift. deres fremtid og muligheder i det danske kulturliv. Dertil vil det blive undersøgt, hvordan de kulturelle aktiviteter og muligheder blev taget imod af de unge, samt vurderinger af den gavn de udvirkede. I afsnittet vil kildemateriale produceret af danskhedens arbejdere i høj grad blive inddraget blandt med de unges.

Den anden parameter er det rituelle danskhedsudtryk – hvordan de unge dansksindede udtrykker danskhed udadtil. Fokus i dette afsnit vil især ligge på de ritualer de unge tager del i eks. aktiviteter i familien, i lokalsamfundet eller med andre dansksindede eller danskere udefra. I dette afsnit er det ligeledes relevant hvad de unges medmennesker føler ift. det enkelte unge individ og evt. hvordan de interagerer med hinanden. Interaktionerne, hvad end de sker i hjemmet blandt familien, blandt kammerater eller ude i samfundet, kan påvirke de unge dansksindede både i en retning mod danskheden såvel som væk fra den. I sådanne tilfælde er det også interessant at studere om de unge dansksindede konsoliderer sig som en gruppe med hinanden, der føler sig anderledes end dem de udadtil møder i dagligdagen eller står selv om at skulle tackle de udfordringer den danske identitet evt. kunne medføre. Især her er det interessant at studere individernes copingstrategier, hvis de mødes af en overvældende modgang.

Den tredje parameter som undersøges, er det individuelle danskhedsudtryk – altså hvad de unge dansksindede selv følte ift. det at være og føle sig dansk i undersøgelsesperioden. I dette afsnit vil det blive udforsket, hvordan de unge indadtil udtrykte deres danskhed og hvordan den danske identitet blev påvirket af deres individuelle selvforståelse. Essensen i afsnittet vil være hvad det enkelte unge menneske følte om det at være dansk, udtrykt primært gennem de skriftlige kilder – breve og senere erindringer.

Af Thomsen nævnes det, at der ved undersøgelsen af de danske praksismuligheder er to grundlæggende problemer. For det første er det ukendt, hvor stor gruppen af dansksindede er i perioden, for det andet er oplysninger om deltagere i de danske aktiviteter kun sjældent fuldstændige. Derfor kan det ikke med sikkerhed afgøres, hvor mange af det samlede antal dansksindede, der tog del i praksismulighederne, men immervæk afslører deltagerlisterne, hvilke personer der trods alt havde taget praksisserne til sig.¹³

¹³ Ibid., 51.

Begrebsafklaring

Specialets problemformulering inddrager begreberne 'danksindet' og 'danskhed' som er styrende for undersøgelsen, og derfor kræver en afklaring ift. betydning.

På trods af at begrebet 'det danske mindretal' er mere oppe i tiden, så er 'danksindede' som undersøgelsesobjekt at foretrække. Dette skal ses som et udtryk i tidligere forskning i slesvigsk historieskrivning, hvor mindretalsbegrebet omhandler det organiserede fællesskab af danskorienterede. Mindretallet er af historikeren Jørgen Kühl tidligere blevet defineret som: "mindretal er de personer, der benytter sig af mindretallenes institutioner". Dette er dog ikke ensbetydende med, at alle danksindede nødvendigvis benyttede sig af de institutioner, som efterhånden blev oprettet efter folkeafstemningerne. Historikeren Merete Bo Thomsen har f.eks. påpeget, at der i tiden efter 1920 må forventes at have været folk, der har følt sig som danske, men ikke været tilknyttet det organiserede mindretal gennem dets foreninger og tilbud.¹⁴

'Danksindet' er, ifølge *Den Danske Ordbog*, defineret som én, der "føler sig dansk og har interesse og sympati for Danmark – ofte selvom man bor uden for landets grænser",¹⁵ mens *Den Danske Netordbog* beskriver det som én, "som er og føler sig dansk i sindet, og som er interesseret i og fatter sympati for Danmark, oftest gældende personer, som ikke bor i landet."¹⁶ Til trods for at nogle folk i starten af 1920'erne havde interesse og sympati for Danmark, samt tog del i danske aktiviteter og fællesskaber, var det, ifølge Thomsen, ikke nok til at betegne dem som danksindede. At være danksindet krævede i udgangspunktet sympati, men lige så vel at den enkelte følte sig dansk, og heri lå på den ene side et tilvalg af danskhed, mens der på den anden side lå et fravalg af tyskhed. Danksindede er i forlængelse heraf altså karakteriseret ved at have et dansk sindelag,¹⁷ hvor sindelag i *Den Danske Ordbog* defineres som "indre personlige egenskaber som bestemmer en persons væremåde, temperament og (varige) holdninger",¹⁸ og som derved relaterede sig til Danmark.

At være danksindet er altså defineret ud fra en ikke-konkretiseret subjektivitet med udgangspunkt i individuelle karaktertræk varierende fra person til person. Centralt ligger dog tilvalget af danskhed. Med udgangspunkt i *Ordbog over det danske sprog* fra 1921 defineres 'danskhed' som "egenskaben at være dansk; dansk væsen og ejendommelighed; dansk sindelag og tænkemaade."¹⁹ Dertil definerer *Den Danske Netordbog* 'danskhed' som "det at være og

¹⁴ Thomsen 2018, 8.

¹⁵ Den Danske Ordbog (red.). 'danksindet', 17.03.2020.

¹⁶ Den Danske Netordbog (red.). 'danksindet', 17.03.2020.

¹⁷ Thomsen 2018, 9.

¹⁸ Den Danske Ordbog (red.). 'sindelag', 17.03.2020.

¹⁹ Ordbog over det danske sprog (red.). 'danskhed', 17.03.2020.

føle sig dansk og være præget af dansk kultur, skikke og normer.”²⁰ Anvendelsen af danskhedsbegrebet vil derfor ikke kun ligge i den åndelige tilgang til udtrykket, men lige så vel i udviklingen af det danske sindelag under påvirkning af den danske kultur, som blev bragt til Sydslesvig gennem perioden, samt sydslesvigernes egne opfattelser af danskhed.

²⁰ Den Danske Netordbog (red.). 'danskhed', 17.03.2020.

Teori

Fordi specialets problemformulering som førnævnt er inspireret Merete Bo Thomsens tidligere forskning, vil der derfor blive trukket på den teoretiske ramme fra hendes afhandling som model for den herværende undersøgelse, da den immervæk dækker over samme befolkningsgruppe i nogenlunde samme geografiske og tidsmæssige afgrænsning med den undtagelse at der heri fokuseres på børn og unge fra både by og land.

I arbejdet med 'nationale identiteter' er det af sociologerne David McCrone og Frank Bechhofer blevet konkluderet, at "How people 'do' national identity is a complex process",²¹ hvorfor jagten på det sande aspekt af national identitet er en utaknemmelig opgave. Thomsen nævner, at der for undersøgelsen ikke fandtes en fuldt ud dækkende teori, og hun derfor måtte sammensætte en model baseret på studier over "nationalfølelsens væsen, dens mulige betydning for det enkelte individ og de kontekstuelle forhold, der kunne influere på lysten til og mulighederne for at praktisere en danskhed."²² National identitet kan i kulturhistorikeren Inge Adriansens optik, som mangel på en anerkendt begreb, defineres som det "at man føler at man har et fædreland og er en del af et folk eller folkeligt fællesskab",²³ og i den henseende kan det sidestilles som en kollektiv identitet. Dertil findes der indenfor samfundsvidenskaberne begrebet 'etnicitet', der defineres som "tilhørsforhold til en social gruppe med samme nationale eller kulturelle tradition."²⁴ For Thomsen var det væsentlige, at de dansksindedes nationalfølelse var rettet mod en kulturel gruppe med egen stat, hvortil deres danskhed i Sydslesvig betød, at de kunne kategoriseres som en etnisk gruppe.

Jørgen Kühl har i en artikel fremsat modellen, 'de koncentriske cirkler', om det danske mindretals identitetslag, hvori den individuelle nationale identifikation med et mindretal beskrives. Centralt for modellen er variationen i tilknytningen til det organiserede mindretal. Fokuset ligger på mindretalsmedlemmernes subjektive identifikation med nationen og beherskelsen af objektive indtryk i form af sprog, kultur og traditioner.²⁵ Kernen består af medlemmer, der identificerer sig med nationen og samtidig behersker de kulturelle markører, altså er bevidste om dansk sprog og kultur. Mellemlaget identificerer sig med mindretalsnationen, men disse råder ikke nødvendigvis over det nationale sprog. Det yderste lag består af 'flip-floppere', der bevæger ind og ud af mindretallet, føler sig sammenhørende med mindretallet, men evner ikke

²¹ McCrone & Bechhofer 2015, 4.

²² Thomsen 2018, 13.

²³ Adriansen 1994, 11.

²⁴ Den Danske Ordbog (red.). 'etnicitet', 20.03.2020.

²⁵ Thomsen 2018, 15.

kompetencer i mindretalssproget. Ifølge Kühl, er identifikationen med mindretallet ikke nødvendigvis vedvarende, men afhænger af situationen og konteksten. Identifikationerne med og valget af identitet i praksis finder altså sted i de yderste lag, og valget træffes af forskellige og til tider endda modsigende elementer, hvor det nationale element tilmed kan spille en underordnet rolle eller ingen betydning have.²⁶ Kvintessensen i modellen er, at det er muligt at springe ind og ud mellem cirklerne,²⁷ således at tidligere kernemedlemmer med tiden helt kunne forlade mindretallet, mens nytilkomne kunne ende som kernemedlemmer. Socialantropologen Richard Jenkins konkluderede ydermere om etnicitet, at den ikke altid *er* eller *skal*, men *kan* være til forhandling og er omskiftelig,²⁸ hvorfor national identitet til enhver tid må antages at være fleksibel og påvirkelig som en social konstruktion. Den varierer altså fra person til person og gennem deres kontekst, og skabes samtidig gennem sociale interaktioner, mens det for etniske grupper gælder, at disse defineres af deres markeringer og opretholdelsen af grænserne ift. dem udenfor gruppen frem for deres kulturelle indhold.²⁹ Jenkins mener desuden, at det enkelte individs selvopfattelse både bestemmes af dets egen selvidentifikation og udefrakommende opfattelser, der på samme tid er påvirkelige overfor hinanden (internal-external dialectic of identification). Centralt i etnicitetsbegrebet står 'nominel identifikation', som er den klassifikation et individ identificeres ud fra, mens 'faktisk identifikation' er den betydning klassifikationen med tiden tillægges individet. Reaktionen på identifikationerne vil variere blandt individet selv og andre, fordi "Individuals may share a nominal identity, but that may mean very different things to them in practice, it may have different consequences for their lives; they may 'do' it differently."³⁰

Ifølge Thomsen, er måden hvorpå det nationale sindelag kan akkvireres mangfoldig. Børn kan erhverve det gennem en tidlig socialisering derhjemme som en primær identifikation, hvilket Jenkins mener vil gøre den "ikke så lidt stædig og modstandsdygtig over for forandring."³¹ Effektiviteten af denne socialisering er dog betinget af de kontekstuelle forhold, hvorfor nationalfølelsen ikke vil være upåvirkelig.³² Derfor vil de dansksindedes nationale og etniske identifikation være berørt af en sekundær socialisering fra kammerater, i skolen og på arbejdspladsen, som både kan føre til opgivelse eller tilegnelse af den danske nationale identitet. Desuden

²⁶ Ibid., 15-16.

²⁷ Ibid., 16.

²⁸ Jenkins 2008, 52.

²⁹ Thomsen 2018, 18-19.

³⁰ Jenkins 2008, 171.

³¹ Jenkins 2014, 312.

³² Jenkins 2006, 72.

kan nationale identiteter i krisetider få tillagt ny betydning i form af en revitalisering. For socialantropologen Thomas Hylland Eriksen indbefatter det, at de opnår fornyet styrke og/eller genoplives af yngre generationer. Dette kan komme til udtryk ved en eksorbitant accentuering af identiteten fra både nationalt genvakte og omvendte,³³ som typisk forekommer i grænseregioner.³⁴ Det er dog vigtigt at have for øje, at behandling af identitet beror på forskel, hvorfor 'Vi' ikke kan defineres uden en eksplicit eller implicit skelnen mellem det, der kendetegner 'Os' og det, der kendetegner 'Andre'.³⁵ Den etniske eller nationale identifikation er baseret på medlemskab af en etnisk gruppe, og kræver individets egen identifikation med gruppen såvel som andres kategorisering af individet som medlem. Konsekvenserne, som følger kategoriseringen, kommer i kraft af andres reaktioner på etiketten som gruppemedlem og de kategoriserede individers egne reaktioner, som igen varierer betydeligt fra person til person.³⁶ Jenkins har dertil en hypotese om, at en kategorisering kan fremprovokere gruppeidentifikation.³⁷ De medlemmer, der tillægges en given kategori, identificerer sig ikke nødvendigvis med gruppen og udvikler tilhørende relationer.³⁸ Ifølge Thomsen, vil de nationale identiteters kompleksitet og variation bl.a. kunne forklares ud fra de forskellige udgangspunkter og reaktioner på de eksterne kategoriseringer, og samtidig begrunde forskelligheden i de enkelte individers ønsker og behov for nationale praksisser.³⁹

En vigtig pointe fra Eriksen er dog også, at "For ethnic membership to have a personal importance, it must provide the individual with something he or she considers valuable",⁴⁰ som i det sydslesvigske tilfælde kunne være af materielle eller emotionelle interesser. Overført betyder det, at identifikation med en gruppe kræver at fællesskabet har et meningsdannende indhold, der bidrager til at omverdenen kan erkende og afgrænse det som en særlig kategori. I Sydslesvig var sprog, religion og afstamning dog ikke anvendelige identifikationskriterier eller nationale markører til at adskille de etniske grupper. Derimod kunne de findes i familiers private erindringer fra en dansk fortid eller være håndplukkede symboler eller narrativer fra dansk formidling, der hentes fra en fælles pulje, som dog bliver fortolket, får forskellig betydning og praktiseres på forskellige niveauer blandt individerne.⁴¹ Men gennemgående er, ifølge Eriksen, at "Notions of shared origins are usually crucial for ethnic identity", hvorfor fortiden giver nutiden

³³ Eriksen 2010, 28, 81, 103-04.

³⁴ McCrone & Bechhofer 2015, 28, 71.

³⁵ Frello 2012, 34, 115.

³⁶ Jenkins 2006, 102.

³⁷ Jenkins 2014, 312.

³⁸ Goffman 1990, 35-36, 51-52.

³⁹ Thomsen 2018, 23-24.

⁴⁰ Eriksen 2010, 39.

⁴¹ Thomsen 2018, 25-26.

mening,⁴² eller med psykologerne James H. Liu og Denis J. Hiltons ord: "History provides us with narratives that tell us who we are, where we came from and where we should be going."⁴³ Fortællingerne vil kunne komme til udtryk ved en varierende samling om danske symboler hvad end den nationale praksis sker indad- eller udadtil på familie-, netværks- og foreningsniveau. For sociologen Sheldon Stryker gælder, at "persons with common affective meanings will be more likely to enter social relationships with one another, and having entered them will be more likely to maintain those relationships."⁴⁴ Positive følelser, som deles af gruppen, vil kunne øge individernes engagement i gruppen og derved føre den kollektive identitet frem. Disse kan komme til udtryk ved deltagelse i danske aktiviteter i Sydslesvig og dermed give emotionelle gevinster, men omvendt også emotionelle tab ved ikke at fremstå som dansk.⁴⁵

I forbindelse med den førnævnte kategorisering betød det for de dansksindede sydslesvigere, at der fulgte en betoning af udvalgte identifikationsmarkører, samt en særlig forventning til deres adfærd, som de måtte forholde sig til i deres selvidentifikation. I hverdagen afhang de praktiske betingelser for en national adfærd af den indflydelse forskellige aktører udvirkede, hvor de dansksindedes udfoldelsesmuligheder var betinget af den udstrækning af magt og agt de forskellige parter havde.⁴⁶ I Sydslesvig skulle de dansksindede stå imod de andres magtudfoldelse i tilfælde hvor de nationale udfoldelsesmuligheder blev forsøgt begrænset, især når der blev pustet til den nationale ild og dansk kontra tysk blev italesat. Responsen herpå kunne være hhv. eksklusion eller inklusion ved grupperingernes afgrænsning ift. hinanden. Hertil kan dannelsen af etniske stereotyper forenkle og gøre en kompleks verden mere forudsigelig uden at involvere fjendtlighed, selvom negative stereotyper, ifølge Jenkins, kan befordre gruppens "positive sociale evaluering og kollektive selvværd",⁴⁷ hvortil socialpsykologen János László mener, at "Demand for positive social identity leads to intergroup comparison and bias, that is, overevaluation of the ingroup and devaluation of the outgroup."⁴⁸ I Sydslesvig var de negative stereotyper et tveægget sværd, der ramte både dansk- og tysksindede, hvor den fordomsfulde og diskriminerende adfærd, ifølge Thomsen, bl.a. kunne bunde i konkurrencen om kulturelle rettigheder og økonomiske vilkår. Det enkelte individ var ikke hermed låst fast i en enkelt identifikation, men rummede derimod flere kollektive identifikationer jævnfør László: "an individual is always a member of multiple groups, and it always depends on the current social situation

⁴² Eriksen 2010, 70.

⁴³ Liu & Hilton 2005, 537.

⁴⁴ Stryker 2004, 11.

⁴⁵ Thomsen 2018, 27-28.

⁴⁶ Ibid., 30.

⁴⁷ Jenkins 2006, 114-16.

⁴⁸ László 2014, 54.

which social category forms the basis for distinction.”⁴⁹ Både dansk- og tysksindede har derfor kunnet have fælles identiteter, som ville kunne mægle til gensidighed i en konfliktfri social interaktion mellem parterne, så længe de danske praksisser blev holdt ude af den fælles kontekst eller med Lázlós ord: ”the context of the given situation determines which identity is most relevant in this situation.”⁵⁰ De nationale modsætninger i dagligdagen er derfor ikke nødvendigvis problematiske, såfremt den nationale identifikation ikke bliver omdrejningspunktet for hhv. ind- og udgruppens medlemmer. For McCrone og Bechhofer gælder, at ”similarities may be just as important as imputed differences. Put simply, we may consider ourselves to be ‘like’ a notional other for some purposes and in some contexts, and ‘not like’ in others.”⁵¹ Eriksen kommer dog med en pointe: ”if one is simultaneously a member of two groups which are partly defined through mutual contrasting, difficult situations are inevitable”,⁵² hvilket illustrerer, at det potentielt konfliktfyldte nationale tema ikke med sikkerhed er uundgåeligt. Ved åbenlyst at tilkendegive sin danskhed udadtil kunne man vinde favør hos andre dansksindede, men samtidig give disfavør hos tysksindede. Den evt. tyske antipati, kunne, ifølge Thomsen, udlignes ved et øget samvær med andre dansksindede, hvorved individets danskhed beskyttes gennem et dansk fællesskab, eller ved at vinde de tysksindedes agtelse gennem fælles identiteter.⁵³ Kernepunktet for individets handlemuligheder summeres af Jenkins der mener, at ”Identifikation er naturligvis forbundet med ønsket om at forblive velanskrevet hos andre.”⁵⁴

National identitet er altså særdeles en kompleks individuel karakter ifm. dens baggrund, betydning, indhold og værdier. Med Jenkins’ ord er identiteter afhængige af identifikationsprocesser og bestemmer derfor ikke hvad individer gør, da ”Individual behaviour is a complicated outcome of conscious decision-making, habit, emotion, health and well-being, access to resources, knowledge and world-views, the impact on them of what others do, and probably several other factors besides. Neither (ethnic) group membership nor (ethnic) identity can be said to *determine* anything.”⁵⁵ Ifølge Thomsen, fandtes der i Sydslesvig en stribe aktiviteter hvis formål var at samle de dansksindede om en fælles danskhed, hvor den nationale identifikation bestemte den nationale adfærd. For perioden gjaldt i første omgang, at folkeafstemningerne aktualiserede og accentuerede det nationale tema for den enkelte gennem frivillig interesse eller

⁴⁹ Ibid., 54.

⁵⁰ Ibid., 36.

⁵¹ McCrone & Bechhofer 2015, 163.

⁵² Eriksen 2010, 75.

⁵³ Thomsen 2018, 33-34.

⁵⁴ Jenkins 2006, 152.

⁵⁵ Jenkins 2008, 25.

ufrivillig kategorisering fra andre. Nationalfølelsen viste sig dog ikke at bide fast sig fast i hverdagslivet, hvorfor de dansksindede efterfølgende begyndte en organisering, som rykkede dem fra 'etnisk kategori/netværk' til en 'etnisk forening'. Derved kom tilbud om dansk sammenhold og samvær på bordet i en tid, hvor rodfæstede, genvakte og nyvakte dansksindedes nationale bevidsthed var blevet indskærpet, og de derfor havde et motiv til at udfolde deres danskhed. Det mest hensigtsmæssige for at undgå konflikter i hverdagen, mener Thomsen at være en underkommunikation af danskheden i hverdagen kombineret med en overkommunikation på familie-, netværks- eller foreningsniveau.⁵⁶ Fællesskabsfølelsen er her essentiel for at opretholde danskheden og eventuelt føre den videre til den næste generation. Vedligeholdelsen kunne bl.a. ske gennem kontakt med folkefæller i Danmark eller samvær med andre dansksindede i Sydslesvig. Alternativt kunne radio, bøger og aviser formidle den fælles danske kultur og de fælles værdier på tværs af grænsen. For at kunne benytte disse medier var det dog en nødvendighed at evne det danske modersmål opnået gennem vedligeholdelse eller indlæring. Dertil måtte man for de dansksindede, hvor et loyalitetskrav til trofasthed mod Danmark var en del af den personlige danskhedsopfattelse, forvente en offentlig bekendtgørelse.⁵⁷

Ungdom er hverken entydigt eller universelt defineret. Ungdom i samfundet er ikke en social konstant, og kan have forskellige meninger i forskellige kontekster. Der er altså en forskel mellem en fysiologisk og social tilgang til alder.⁵⁸ Ifølge historikeren Philippe Aries, skal alder forstås forskelligt i forskellige tider og steder, da kategorien først er blevet vigtig i moderne tid.⁵⁹ Ligeledes mener socialhistorikeren Michael Mitterauer, at det er vigtigt ikke kun at forstå ungdom ud fra biologisk afgørende faktorer, men også som socialt betingede og historisk foranderlige.⁶⁰ Ungdom kan altså ikke, ifølge historikerne Giovanni Levi og Jean-Claude Schmitt, udelukkende defineres ud fra biologiske og legale kriterier, men ungdomsbegrebet afhænger altid af den tid og det sted, der undersøges. Ungdom beskrives som en social og kulturel konstruktion, samt en ustabil social realitet karakteriseret ved en indledende separationsfase og en endelig integrationsfase. De argumenterer for, at samfundet tildeler roller, værdier og personlighed til ungdommen.⁶¹ Socialgeografen Peter Hopkins argumenterer for, at unges oplevelser afhænger af hvorledes deres tid opfattes og implementeres i forskellige tider og steder.⁶² På samme punkt argumenterer Mitterauer for, at ungdom ikke er konstant "in the sense that it

⁵⁶ Thomsen 2018, 35.

⁵⁷ Ibid., 35-36.

⁵⁸ Wung-Sung 2019, 7.

⁵⁹ Aries 1986, 18.

⁶⁰ Mitterauer 1992, 1-2.

⁶¹ Levi & Schmitt, 1-6.

⁶² Hopkins 2010, 3.

appears at all times in all cultures in the same or even parallel forms.”⁶³ Professor i børne- og ungdomsstudier Mary Jane Kehily mener, at ungdommen er perioden mellem barndom og voksenlivet, hvor individet bliver selvstændigt,⁶⁴ mens Levi og Schmitt associerer den med perioden hvor en person går fra infantil afhængighed til voksen autonomi.⁶⁵ Visse stereotyper som idealisme, entusiasme og betvivl over for samfundet foreslår Mitterauer, at kunne associeres med ungdom. Levi og Schmitt argumenterer dertil, at ungdommens sociale solidaritet overlapper landsby- og distriktsgrænser, og at det etablerede samfunds opmærksomhed på unge, er tvetydig og ofte sammensat af simultane forventninger og mistænksomhed. Overordnet er det vigtigt at holde det brede samfund for øje når ungdom undersøges, da unge, ifølge professor i moderne historie Stephen Lovell, er under stor påvirkning fra samfundet gennem institutioner.⁶⁶ Ungdom er dog et relationelt koncept, fordi det eksisterer og har mening i relation til konceptet om voksenliv, hvorved vigtigheden af voksenlivet, som destination for ungdommen, ifølge professor i ungdom Joanna Wyn og kriminolog Rob White, indikeres.⁶⁷ Sociologen Jean Charles Lagree afviser dog ungdommen som en fase og mener i stedet at overgange kan ske når som helst i livet. Ungdommen er i stedet en status, der opnås gennem forskellige sociale domæner f.eks. når man går ud af skolen, flytter hjemmefra, finder et job eller danner familie.⁶⁸ Det er dog essentielt, at oplevelserne af at være ung er forskellig af natur og i varighed. I sydslesvigsk regi er det derfor nødvendigt at gøre overvejelser omkring de enkelte unges livssituation, hvilke danske aktiviteter de tog del i, og samtidig holde deres biologiske alder i betragtning, hvor disse informationer er tilgængelige. Ungdommen bliver heri undersøgelsen set og behandlet som en social konstruktion, men den er en ustabil kategori, som ved ovennævnte kategorier og yderst varierende ift. hvorledes ikke kun den enkelte, men også hvorledes samfundet omkring dem definerer dem. Derfor vil samfundsudviklingerne i undersøgelsesperioden også blive inddraget og vurderet ift. til denne sfæres etablerede forventninger og idealer til ungdommen.

⁶³ Mitterauer 1992, 11.

⁶⁴ Kehily 2007, 3.

⁶⁵ Levi & Schmitt, 2.

⁶⁶ Lovell 2007, 5.

⁶⁷ Wyn & White 1997, 11.

⁶⁸ Lagree 1996, 1, 69.

Kildebeskrivelse

Kildematerialet er som tidligere nævnt indhentet fra Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg, mens erindringsmaterialet hovedsageligt stammer fra værker udgivet af bibliotekets studieafdeling, men også materiale hentet på arkivet.

Det primære førstehåndskildemateriale består gennemgående af brevsamlinger fra to personarkiver. Det ene personarkiv rummer talrige breve sendt til to søskende henholdsvis gymnasielektor Ellen Marie og kommunelærerinde Ida Schrøder fra Holte. Fra familien Born i Flensborg-Harreslev har børnene, Bernhardt, Villi, Erna og Henrik skrevet adskillige breve, hvori de med månedlige mellemrum beskriver deres aktiviteter både indenfor mindretallet, men også deres egne individuelle gøremål herunder deres skolegang. Ofte skriver børnene om deres taknemmelighed for de gaver, som de to søskende har sendt til dem især ifm. juletiden, men også om deres forhåbninger om at mødes og tilbringe tid sammen med dem.⁶⁹ Ligeledes har børnenes moder, Johanne Born, skrevet flere breve til Ellen og Ida, hvori hun yderligere beretter om børnenes aktiviteterne, dog bringes familiens aktiviteter også på banen, og hun giver sit syn på de forhold børnene og familien gennemlever i perioden.⁷⁰ I samme samling findes også breve fra Vilhelm Jensen, Flensborg, hvori han beretter om sit ophold på Testrup Folkehøjskole og om det efterfølgende ungdomsliv i Flensborg, hvortil hans hustru Christine i de senere breve overtager skrivningen for dem begge.⁷¹ De sidste breve fra samlingen stammer fra Johanne Kock, Flensborg, der yderst detaljeret beskriver sin skolegang og livet i byen.⁷² Det andet personarkiv indeholder en lang række breve sendt fra Christine Lund f. Jepsen, Valsbøl, til højskoleleveninden Karen Vestergaard, Københoved, hvori hun giver indtryk af højskolelivet og atmosfæren der omgav dem og satte sit præg på hende. Dertil illustreres det danske liv i egnen omkring Valsbøl og Valsbølhus.⁷³

På arkivet er der desuden hentet diverse erindringsmateriale i personarkiverne. Dette strækker sig fra Hans Detlef Andresens, Agtrup, skildring af sin families landmandsliv i mellem det danske og det tyske i perioden,⁷⁴ Erika Ingwersens, Skovbølmark, erindringer om sin opvækst, uddannelse, vandelærere, og giftermål,⁷⁵ til Franz Julius', Flensborg, skolegang, spejderlivet og ophold på Rens efterskole.⁷⁶ Disse erindringer bliver fortrinsvis suppleret af en lang række af erindringer, som findes i de førnævnte bøger *Barn og ung i Flensborg* og *Sydslesvig*, hvor

⁶⁹ ADCB P207-2: Breve fra Born, Bernhardt m.fl. 1923-1933.

⁷⁰ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 1923-1933.

⁷¹ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm og Christine F. Lauenstein 1923-1934.

⁷² ADCB P207-3: Breve fra Kock, Johanne 1920-1933.

⁷³ ADCB P561: 1928-46. Breve til højskoleleveninden Karen Vestergaard, Københoved.

⁷⁴ ADCB P158-6: 2008. HDA erindringer: "Dansk bonde i tysk hjemstavn".

⁷⁵ ADCB P425: 1996. Erindringer.

⁷⁶ ADCB P717: Erindringer.

adskillige dansksindede skildrer forskellige aspekter af deres opvækst, skolegang, ungdomsliv m.v. og derfor bidrager til et nuanceret billede af de unge dansksindede i undersøgelsesperioden.

Ud fra valget af kildemateriale ses det tydeligt, at størstedelen af undersøgelsens fokuspersoner stammer fra Flensborg og omegn, hvorfor dette område i langt højere grad vil blive behandlet sammenlignet med landdistrikterne. Dette er især en konsekvens af, at brevsamlingerne især stammer fra flensborgske børn og unge, hvorimod Christine Lunds breve som de eneste i undersøgelsen repræsenterer landdistrikterne. Samme tendens gør sig ligeledes gældende i erindringsmaterialet, hvor flere beretninger fra Flensborg falder ind i undersøgelsesperioden sammenlignet med beretningerne fra Sydslesvig, dog er der flere beretninger til at belyse danskheden i landdistrikterne ift. breve.

Fælles for alle undersøgelsens fokuspersoner er dog, at de kommer fra en dansksindet familie eller det i nogle tilfælde må antages, at mindst én af forældrene er dansksindede. Som tidligere nævnt af Thomsen, så kan sprog i Sydslesvig ikke anvendes som identifikationskriterie til at adskille de etniske grupper. Dette gør sig gældende for nogle af undersøgelsens familier, hvor hjemmesproget ikke nødvendigvis er dansk selvom de er dansksindede. For nogle af fokuspersonerne vides det, at hjemmesproget var tysk på trods af at én eller begge forældre ellers var danske af sind. I tilfælde hvor forældrene snakkede tysk var det op til barnet selv at tage initiativ til at lære dansk, men startskuddet kunne også komme andetstedsfra. For Wilhelm Iversens vedkommende skete det ifm. sit sidste læreår som købmand efter grænserevisionen, hvor han vurderede at man som ung købmand grænselandet måtte have kendskab til nabolandets sprog.⁷⁷ Skubbet mod det danske sprog kunne også ske under påvirkning fra andre familiemedlemmer. Lars H. Schubert lærte f.eks. at tale dansk hos sin morfar og mormor i Rise ved Aabenraa, hvilket resulterede i, at moderen efter hans hjemkomst snakkede dansk med ham.⁷⁸ Et andet eksempel er Hans Paulsen, der blev inspireret af broderen Eriks fortællinger om livet i Danmark, hvorefter Hans besluttede sig for at lære dansk.⁷⁹ I Vilhelm Jensens og Johanne Kocks tilfælde vides det ikke ud fra brevene, om deres forældre evnede det danske sprog, men listerne over sydslesvigeres skoleophold afslører, at Vilhelms forældre snakkede tysk.⁸⁰ I Jensens tilfælde erfares alligevel, at de har deltaget i De Danske Årsmøder i Sydslesvig,⁸¹ mens Kocks forældre engagerer sig i mindretallets aktiviteter.⁸² Foruden dette ses det, at Kock evner det

⁷⁷ Iversen 1977, 37.

⁷⁸ Schubert 1977, 63-64.

⁷⁹ Paulsen 1977, 153.

⁸⁰ ADCB P295-28: Vinter 1923-24.

⁸¹ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm 21.9.1924.

⁸² ADCB P207-3: Breve fra Kock, Johanne 27.12.1922 og 5.11.1923.

danske sprog selvom hun i første omgang, går i den tyske skole,⁸³ mens Vilhelms forældre har sendt ham på dansk højskole, og faderen læser *Flensborg Avis* dog til tider under assistance fra børnene.⁸⁴

I landdistrikterne mødte fokuspersonerne i høj grad det danske gennem vandelærerne, og dette på trods af at forældrene i nogle tilfælde udmærket evnede det danske sprog, men alligevel grundet forskellige årsager vekslede over til det tyske. Hans Detlef Andresens forældre skiftede til plattysk sprog efter deres giftermål endskønt de talte dansk med hinanden, da de blev forlovede og befolkningen i Agtrup tilmed overvejende talte dansk.⁸⁵ For Erika Ingwersens vedkommende var plattysk hjemmesproget grundet farmoderen var vant til det plattyske og endvidere havde rådet i huset – hendes mor måtte tilmed lære sproget, da hun sin familie i Jardelundmark talte sønderjysk.⁸⁶ Jens Albert Berg kom ligeledes fra en familie, hvor forældrene var en blanding af dansk- og tysksindede, og hjemmesproget var plattysk. Moderen fik, uagtet faderens prøjsiske herkomst, lov til at påvirke børnene med sit danske sprog og kultur.⁸⁷ Kultivering af det danske tog dog for alvor fart efter grænseafstemningen, da vandelærerne efterhånden nåede ud til de fleste byer i landdistrikterne.

Eftersom hovedvægten af fokuspersonernes familier er dansksindede, fremkommer også fokuspersonerne derfor som kernemedlemmer af mindretallet set ud fra Kühls mindretalsmodel. Brevmaterialet bevidner i høj grad om børn og unge, der identificerer sig med den danske nation og samtidig behersker det danske sprog og kulturen. Dette ses især tydeligvis i vidtspændende deres brug af det danske skriftsprog i brevene, men lige så vel i deres anvendelse af de danske praksismuligheder. Specielt fremtrædende er de adskillige rejser, udflugter og/eller ophold i Danmark, hvad enten det er som ferieborn hos danske familier, mindretallets udflugter til danske egne, eller læringsfulde ophold på efter- og højskoler.

Ved inddragelse af erindringsmaterialet dannes der et mere forskelligartet billede af fokuspersonernes fordeling i de koncentriske cirkler. Gennemgående er den kendsgerning, at de fokuspersoner, som kommer fra en dansksindet familie i Flensborg med dansk hjemmesprog, må kategoriseres som kernen i mindretalsmodellen. Sproget i sig selv danner ikke blot grundlaget for påstanden, men underbygges lige så vel af at børnene fra starten eller da muligheden bød sig blev sat i en dansksproget skole.⁸⁸ Samme tendens gør sig gældende i landdistrikterne, hvor

⁸³ ADCB P207-3: Breve fra Kock, Johanne 13.1.1921.

⁸⁴ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm 13.11.1923-6.3.1924.

⁸⁵ ADCB P158: Dansk bonde i tysk hjemstavn, 20.

⁸⁶ P425: Erindringer, 1.

⁸⁷ Berg 2011, 20-21.

⁸⁸ Gældende for Bent Noack, Helmut Leckband og Ingrid Nørgaard.

vandrelærerne trak det sproglige og kulturelle arbejde, da der endnu i starten af undersøgelsesperioden ikke var mulighed for oprettelsen af danske skoler i landdistrikterne.⁸⁹

For dem hvis hjemmesprog var tysk, må kategoriseringen som mellemlaget gøre sig gældende, da disse ikke nødvendigvis rådede over mindretalssproget, men immervæk identificerede sig med nationen. For disse var udgangspunktet en tysk skolegang, hvilket der kunne være forskellige årsager til. Wilhelm Iversen endte allerede sin skolegang med konfirmationen i 1918 inden de danske skoler blev oprettet og havde derfor ikke muligheden.⁹⁰ Lars H. Schubert startede ud i tysk skole, men blev efter en dårlig episode i skolen taget ud af sine forældre. Efterfølgende kom han på en skole i Danmark hos sine plejeforældre, og vendte ikke hjem før muligheden for en dansk skole i Flensborg bød sig.⁹¹ Annelise Johannsen havde gode minder fra hendes tid i et tysk pige-gymnasium, men tryglede, efter oprettelsen af Hjemmet, sine forældre om at komme på denne danske skole. Faderen insisterede dog på, at hun skulle have et uafbrudt forløb på den samme skole, men måtte efter skolens forskelsbehandling af datteren bøje sig for hendes ønsker.⁹² Hans Paulsens tyske skolegang var dog mere et resultat af, at den tyske skole blot var den mest nærliggende til hjemmet. Efter dårlig trivsel i skolen og hans interesse for det danske var blevet vækket, søgte han omskoling til Duborg-Skolen, hvilket hans mor var indforstået med, selvom hun ikke just magtede det danske sprog.⁹³ En lignende situation stod Henrik Lisberg i, men da han efter at have afsluttet fire års grundskole skulle skifte til enten mellem- eller realskole, lå det fra faderens side allerede fast at Duborg-Skolen var destinationen. Det var dog ikke uden indvending fra tysk side, hvor et tilbud om friplads i den tyske mellemskole blev afvist.⁹⁴ Hvor de ovennævnte personer lagde ud med at tilhøre mellemlaget skulle de dog bevidne om hovedpunktet i mindretalsmodellen – nemlig, at under tiden ville kunne bevæge sig indad og ende som kernemedlemmer af mindretallet. For de fleste var skiftet til en dansk skole eller en udefra kultiveret øjenåbner for den danske kultur blot begyndelsen på denne migration indad. I kølvandet herpå og med de nye muligheder, som de første spæde skridt indenfor de nyopståede mindretalsinstitutioner og -foreninger bød på, åbnede sig for fokuspersonerne et med tiden væld af muligheder for at praktisere et dansk liv med dansk kultur.

Frederik Mommsens erindringer bevidner derimod om en hel families skift fra tysk til dansk sindelag, som ikke påbegyndtes før startskuddet på afstemningskampen lød. Mens faderen med moderen lige i hældene adopterede det danske sindelag, holdt Frederiks skoleopdragelse ham i

⁸⁹ Gældende for Marie Lassen og Niels Bøgh Andersen.

⁹⁰ Iversen 1977, 33.

⁹¹ Schubert 1977, 68-70.

⁹² Johannsen 1977, 90-94.

⁹³ Paulsen 1977, 148, 153-54.

⁹⁴ Lisberg 1986, 94.

første omgang fast i det tyske. Et par afgørende møder med danskheden og et sanatorieophold i Danmark senere var han nu også endegyldigt konverteret, og kunne nu bygge videre på en dansk fremtid,⁹⁵ der med tiden førte ham ind til kernen af mindretallet. I en helt anden boldgade ligger Jens Albert Bergs erindring, der bevidner om det yderste lag af mindretallet. Trods påvirkninger fra begge sider af den dansk-tyske grænse, brød han sig ikke om valget mellem dansk og tysk. Tværtimod gjorde den dualistiske identitet, som blev opbygget gennem det tyske i skolen og det danske i husstanden, at han fik en kritisk og afbalanceret tilgang, som medførte at ikke tog parti for hverken den danske eller tyske side.⁹⁶

En tilbagevendende faktor blandt fokuspersonerne er, at efterhånden som de vokser op, tager de mere og mere del i de danske aktiviteter. For nogen skete dette på foranstaltning af deres forældre, mens nysgerrighed for andre vedkommende var den drivende kraft. Denne nysgerrighed kunne lede til deltagelse i flere aktiviteter og endda et dybere engagement og tilegnelse af ansvar og betydningsfulde roller indenfor de individuelle aktiviteter og de dertil knyttede foreninger. De danske aktiviteter fungerede for nogle som et samlingspunkt, hvor de kunne mødes med ligestillede mennesker, som delte samme interesser og endda kunne udfylde det tomrum, der efter et evt. endt skoleophold i Danmark, opstod blandt de implicerede.

⁹⁵ Mommsen 1986, 44-48.

⁹⁶ Berg 2011, 23.

Forskningsoversigt

Tidligere forskning indenfor det danske mindretal i Sydslesvig har hovedsageligt grebet perioden an fra et overordnet perspektiv. Fra denne vinkel står historikeren Johann Peter Noacks tobindsværk, *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945*, baseret på hans doktorafhandling fra 1989, som et politisk historisk hovedværk. I undersøgelsen ligger der overvejende vægt på perioden efter grænsestriden op til nazisternes magtovertagelse i 1933, hvorfor perioden under nazistisk styre er efterladt et enkelt kapitel. Værket, der er kronologisk opbygget, gav en minutiøs beskrivelse af de omskiftelige forbehold mindretallet har måttet indrette sig efter i perioden efter folkeafstemningerne til og med udgangen af anden verdenskrig. Med udgangspunkt i et gennemgribende kildemateriale blev fokus lagt på ledere af mindretallet, der havde centrale roller, som kom til udtryk under skiftende politiske vinde i både Tyskland og Danmark.

Ifølge Noack, blev de prøjsiske skoleordninger vedtaget for sent til, at mindretallet kunne fæstne den bølge af danskhed, som perioden med folkeafstemninger havde sat i bevægelse. En bred skare af mindretallet holdt fast i deres danske sympatier i perioden 1921-1924, men med skoleordningens tilblivelse fra 1924-1926 var sympatierne efterhånden knækket. Danskheden blev dog bedst bevaret i Flensborg end i de sydslesvigske landdistrikter. Dette skal bl.a. ses i lyset af de danske kulturinstitutioner, der fandtes i byen, samt en højere befolkningstæthed af danskere, der kunne komme hinanden ved i dagligdagen. På landet var de dansksindede påvirket af et lokalt fællesskab domineret af det tyske, mens de i Flensborg stod mere isoleret med frygten for at deres sociale netværk potentielt kunne bristes.⁹⁷ Noack mener, at udbyttet indenfor skoleregi utvivlsomt ville have været større, hvis tilladelsen til at oprette skoler uden for Flensborg var kommet før 1924 kontra 1926. Det antydes dog at forældrene i mindretallet lagde vægt på, at børnenes mulighed for at fortsætte skolegangen i Duborg-Skolen, og et tættere samvær med den organiserede danskhed i Flensborg spillede en vigtig rolle.⁹⁸ Karakteristisk for tilslutningen til danskheden var, ifølge Noack, at den fulgte de politiske og økonomiske konjunkturer i Tyskland, så mindretallet fik medvind i perioder hvor det tyske samfund oplevede modvind. Velgørenhed kommende fra Danmark spillede en vis rolle, men bevægelserne i mindretallet var i høj grad underlagt de enkeltes vurderinger af fremtidsudsigterne. Derfor gav de turbulente forhold i 1920'ernes begyndelse forhåbninger om, at Sydslesvig kunne indlemmes i Danmark i tilfælde af Tyskland kollaberede, hvorimod Tysklands stabilisering fra 1924 førte til nedgang i mindretallet.⁹⁹

⁹⁷ Noack 1989, 303-04.

⁹⁸ Ibid., 268-69.

⁹⁹ Ibid., 309-10.

Opretholdelsen af mindretallet var dog afhængig af kollektive ressourcer. For den enkelte familie tilbød mindretallet et alternativt socialt netværk, der bedre kunne tage hånd om den enkelte end de tyske institutioner og foreninger. Desuden bevirkede den nationale målsætning og udsatte stilling til at det enkelte menneske talte på en anden måde. Disse faktorer skabte grobund for spiren af en fællesskabsfølelse, hvorved tilværelsen kunne give mening og virke betryggende. En anden faktor var mindretallets velgørenhed, som tilbød en materiel betryggelse. Størstedelen af de kollektive ressourcer var samlet i Flensborg og blev derfor også brugt på at pleje danskheden der. Disse gik især til danske skoler, kommunalskolen og Duborg-Skolen, men bl.a. også til danske børnehaver.¹⁰⁰ Dog var de unge den gruppe, som mindretallet havde mindst at tilbyde.¹⁰¹

Vurderingerne Noack giver om udviklingen på skoleområdet og i foreningsregi er anvendelige i analysen ift. Den overordnede udvikling inden for disse områder, og kan tilmed forklare nogle af tendenserne, som påvirker børn og unge i tiden. Noack konkluderede, at danskhedens koncentration var stærkest i bysamfundet i Flensborg, hvorimod den på landet var spredt og isoleret, mens de fleste danske sympatier var at finde i grænsestrøgene vestpå fra Flensborg.¹⁰² Ifølge ham, så var de assimilerende kræfter, som det tyske samfund udvirkede, den mest alvorlige trussel, og fandt dermed, at ”skellet mellem dansk og tysk i jævne menneskers øjne forekom mindre dybt, end det ofte er fremstillet.”¹⁰³

Af lignende undersøgelser findes historikeren, Merete Bo Thomsens, ph.d.-afhandling, *Danksindede i udvalgte sydslesvigske landdistrikter – nationale praksisser 1919-1933*. I afhandlingen undersøger Thomsen ”hvordan og under hvilke betingelser, de dansksindede (...) praktiserede og forvaltede deres danskhed i perioden 1919-1933.” Udgangspunktet for undersøgelsen lå i et bottom-up perspektiv, hvor der var fokus på livet i hverdagen og de individuelle valg de enkelte mennesker traf. Tidligere forskning havde ikke givet svar på hvad danskheden betød for småkårsfolk og dem, der var en smule bedre situerede, altså folk uden centrale roller i mindretals institutionerne. Thomsens formål var derfor at nuancere det dominerende billede af sydslesvigernes danskhed ”ved at afdække, hvad denne bredde mente og ikke mindst gjorde med dens forkætrede danskhed.”¹⁰⁴ I værket behandles børn og unges deltagelse og udbytte af danskhedspraksisser sammen med de ældre generationer, men i enkelte kapitler fokuseres der udelukkende på den yngre generation.

¹⁰⁰ Ibid., 325-30.

¹⁰¹ Ibid., 348.

¹⁰² Ibid., 532-33.

¹⁰³ Ibid., 544.

¹⁰⁴ Thomsen 2018, 2.

Thomsen inddelte de dansksindede i tre undergrupper baseret på deres nationale adfærd. De 'hemmeligt' dansksindede, der følte sig danske, men undlod at bekendtgøre denne til omverdenen for at undgå økonomisk og/eller social chikane og boykot. De 'privat praktiserende' stod åbent ved deres danskhed, men afgrænsede deres praktisering af danskheden indenfor husets fire vægge eller i rent private kontekster. De 'udadtil aktive' proklamerede, gennem deltagelse i en eller flere danske aktiviteter, synligt deres danskhed overfor både danskere og tyskere omkring dem. Desuden kunne de dansksindede opdeles i 'gammeldanskere', der havde arvet danskheden gennem en eller flere generationer, og 'nydanskere', som havde valgt deres nationale ståsted ifm. folkeafstemningerne.¹⁰⁵ Fælles var dog, at de dansksindede sydslesvigere både i dansk og tysk kontekst blev kategoriseret som et kollektiv, og dette på trods af at dansksindede før og under folkeafstemningerne ikke nødvendigvis havde indgået i et fællesskab med andre dansksindede. De enkelte individer af dansksindede i landdistrikterne stod altså overfor et svært valg ift. de risici og muligheder de nationale praksisser indebar. Ved at bekende sig til danskheden kunne man tage del i mindretalstilbuddene i form af sociale, kulturelle og materielle goder, men dette kunne modsat føre til en social ekskludering fra flertallet. Konflikter af national karakter og sanktioner kunne immervæk undgås ved, at undertrykke sine nationale affektationer og samtidig udvise gode faglige og menneskelige karaktertræk, men balancen var hårfin, hvorfor konflikter ikke nødvendigvis var uundgåelige. De potentielle farer ledte nogle dansksindede til et anonymiseret liv, der til gengæld gik udover de danske fællesskaber som efterhånden opstod i perioden. Jo færre deltagere der var i fællesskaberne, des mindre solide stod de derfor. Denne tilstand blev påvirket af folk, der efterhånden valgte at supplere deres nationale praksisser med de nye fællesskabers tilbud, og dem der efter afprøvning af tilbuddene fravalgte dem igen. Dertil kunne de dansksindedes forskellige baggrunde, forventninger og temperamenter være problematiske i fællesskabssammenhænge.¹⁰⁶

Thomsen konkluderede således, at der i årene efter 1920 blev etableret nye muligheder for at praktisere det danske sindelag. Disse tilbud blev muliggjort af økonomisk og praktisk støtte fra Danmark, men disse blev kun i varierende grad og tempo adopteret af de dansksindede familier. Støtten kom dog på bekostning af vedvarende tysk mistro, og "Den enkelte dansksindede måtte derfor anlægge en personlig strategi, som nok gjorde det muligt at vedligeholde danskheden, men uden at medføre omkostninger i en størrelse, der var uacceptabel og i værste

¹⁰⁵ Ibid., 96-97.

¹⁰⁶ Ibid., 121-31.

fald ubærlig.” Det var altså op til den enkelte at vurdere fordele og ulemper ved, at tage del i de danske fællesskaber.¹⁰⁷

Indenfor forskning i grænselandsidentiteter har historikeren Peter Thaler bidraget med adskillige værker. Ifølge Thaler, præges nationale grænselandsidentiteter af ambivalens, smedelighed og fluiditet.¹⁰⁸ Til at belyse ”nationalfølelsens potentielle omskiftelighed i grænseregioner”,¹⁰⁹ anvendte han talmateriale ifm. vælgeradfærd og sprogpræferencer i bl.a. Sydslesvig. I sit værk, *Of Mind and Matter: The Duality of National Identity in the German-Danish Borderlands*, fremhæves den sammensatte og foranderlige nationale identitet i Sydslesvig med fokus på national selvidentifikation, da denne frem for forskelle i farve, overbevisning eller livsstil guidede nationaliseringsprocessen.¹¹⁰ Thaler konkluderede: ”a minority of Sleswigers formed their national identity in opposition to their linguistic background and environment”, hvor ”Diverse political, economic, and cultural factors weighed heavier than their medium of communication.”¹¹¹ For nogle havde dette valg ingen betydelige eftervirkninger, mens det for andre blev den mest afgørende beslutning i deres liv.

Om end ikke indenfor perioden skal historikeren Tobias Haimin Wung-Sung's værk, *Beyond the border: Young Minorities in the Danish-German Borderlands, 1955-1971*, alligevel nævnes. I værket behandles mindretalsunges forståelse af deres nationale tilhørsforhold i den dansk-tyske grænseregion, og hvordan de unges interesser, holdninger og loyalitet med tiden ændrer sig. Således undersøger han ungdomsgenerationen ud fra ideen om, at deres oplevelser ikke eksisterer og udvikles i isolation, men snarere hvordan de løbende forandres og påvirkes af indefra- og udefrakommende faktorer.¹¹² På trods af værkets behandling af tiden efter specialets undersøgelsesperiode, bidrager værket med en teoretisk ramme, som til dels kan anvendes i analysen med fokuset på ungdomsgenerationen.

¹⁰⁷ Ibid., 289.

¹⁰⁸ Thaler 2001, 542.

¹⁰⁹ Thaler 2006b, 542.

¹¹⁰ Thaler 2009, 2.

¹¹¹ Ibid., 158-59.

¹¹² Wung-Sung 2019, 3.

Sydslesvigs nationale forhold før 1920

Sydslesvig er det moderne danske navn for området mellem den nuværende dansk-tyske landegrænse og floden, Ejderen. Indtil 1945 var Sydslesvig defineret som den sydligste del af området. I Slesvig eksisterede skillelinjer ifm. de sproglige forhold i regionen. Mod nord blev dansk anvendt som kirke- og skolesprog med en skillelinje mellem dansk og tysk sprog, der nogenlunde gik fra syd om Tønder til nord om Flensborg. Grænsen mellem dansk og tysk folkesprog gik derimod fra nord om Husum by og nord om Slesvig by til det sydlige Angel. Ved begyndelsen af 1800-tallet begyndte folkesprogsgrænsen at flytte sig mod nord og en langsom for-tyskning af områderne skred fremad.¹¹³ Dette fremkaldte et dansk modstød, som skulle beskytte dansk folke-, kirke- og skolesprog, hvor tysk var det administrative sprog. Altså blev der sat ind i området fra Kongeåsgrænsen ned til den førstnævnte skillelinje, efterfølgende kendetegnet som Nordslesvig.¹¹⁴ Den danske regerings sproglige fordanskning fandt sted efter Treårskrigen, og resulterede i en stærk modstand i nogle af de fortyskede områder.¹¹⁵ Syd for, i Mellemslesvig, fandtes dansk dog stadig som folkesprog, hvor der i 1850'erne blev udført dansk kulturarbejde. Sydslesvig lå oprindeligt uden for den folkeligt-nationale diskussion i 1800-tallet. Efter 1864 blev Nordslesvig defineret som begreb gældende for den del af Slesvig, der var dansk i sprog og sindelag, og kunne påberåbe sig en genforening med Danmark. Genforeningen i 1920 manifesterede den gamle kirke- og skolesprogsgrænse som den nye landegrænse, hvorefter Nordslesvig blev betegnet som Sønderjylland. Indtil ca. 1920 var Mellemslesvig betegnelsen for det område, hvor dansk sympati og dansk folkesprog fortsatte. Efter 1945 blev betegnelsen Sydslesvig udbredt til at definere hele området fra landegrænsen ned til Ejderen.¹¹⁶

Efter det danske nederlag i 1864 skiltes hertugdømmet Slesvig og de herboende dansksindede fra Danmark, og der opstod nu et dansk mindretal syd for den nye grænse ved Kongeåen. Fredsbetingelserne i freden mellem Danmark, Preussen og Østrig, som blev underskrevet i Wien den 30. oktober 1864, fulgte hårde fredsbetingelser. Med i fredsbetingelserne fulgte udover Slesvig også afståelsen af hertugdømmerne Holsten og Lauenborg. Freden medførte en

¹¹³ Noack 1989, 22.

¹¹⁴ Rasmussen 2013, 10.

¹¹⁵ Noack 1989, 22.

¹¹⁶ Rasmussen 2013, 10.

lammende skuffelse og modløshed hos den dansksindede befolkning, der fra da af blev indlemmet i kongeriget Preussen.¹¹⁷ Inden længe fulgte afskedigelser og udvisninger af danske embedsmænd i både byer og på landet, og i kølvandet på embedsmændene valgte flere af frontfigurerne i den danske bevægelse i og omkring Flensborg frivilligt at flytte til Danmark.¹¹⁸

Der gik dog ikke længe før der opstod mundhuggeri mellem Preussen og Østrig om erobringernes statsretlige stilling. Hvor Østrig politisk støttede op om et selvstændigt Slesvig-Holsten under augustenborgernes ledelse, aspirerede Otto von Bismarck, Preussens ministerpræsident og udenrigsminister, at indlemme Slesvig og Holsten i Preussen. Samtidig bestræbte de danske førere nu en delingstanke, hvor Slesvig skulle deles efter nationalitet – en tanke de tidligere helstatsfolk støttede, hvis Flensborg vel og mærket kunne komme til Danmark sammen med den nordlige del af hertugdømmet.¹¹⁹ Bestræbelsen nåede nye højder efter den franske kejser Napoleon III i 1865 støttede op om 'folkenes selvbestemmelsesret', og de dansksindedes appel til kejseren blev hørt. Stridighederne mellem Preussen og Østrig førte den 14. juni 1866 til krig landene imellem. Med den prussiske sejr måtte Østrig ved freden i Prag den 23. august give afkald på sine erhvervede rettigheder til Slesvig, Holsten og Lauenborg. Vigtigst for Slesvig var Napoleon III's indføjelse af en klausul om en nationalitetsafstemning i hertugdømmet. Paragraf 5 i Pragfreden lød således: "at befolkningerne i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, når de ved en fri afstemning tilkendegiver ønsket om at blive forenede med Danmark."¹²⁰ Derved var der håb om, at den nordlige del af Slesvig efter en folkeafstemning skulle blive genforenet med Danmark. Den efterfølgende politiske linje fra Preussen efter Pragfreden styrede dog i retning mod anneksion af hertugdømmerne, hvilket endte med en fuldstændig indlemmelse den 24. januar 1867, hvor de blev en provins i kongeriget Preussen. Samtidig fik Bismarck reelt set ophævet paragraf 5.¹²¹

Ca. 50 år skulle dog gå før afstemningskravet for alvor blev rejst. USA's indtræden i Første Verdenskrig i 1917 blev afgørende for den efterfølgende udvikling. I januar 1918 fremlagde den amerikanske præsident Woodrow Wilson de '14 punkter' som var et fredsprogram, hvor den nye demokratiske verdensorden efter krigen skulle baseres på 'folkenes selvbestemmelsesret'. Til trods for at fredsprogrammet ikke inddrog det nordslesvigske spørgsmål, skulle alle "klart definerede nationale krav" så vidt muligt tilfredsstilles. Det var på dette grundlag, at rigs-

¹¹⁷ Noack 1989, 29.

¹¹⁸ Rasmussen 2013, 49.

¹¹⁹ Ibid., 50.

¹²⁰ Ibid., 51.

¹²¹ Noack 1989, 26.

dagsmanden H.P. Hanssen lod den danske regering vide, at spørgsmålet nu kunne løses. Regeringen var dog af den holdning, at kravet om folkeafstemning måtte rejses af sønderjyderne selv, hvorefter regeringen ville yde sin støtte. Hanssen rejste derfor den 23. oktober 1918 i den tyske rigsdag, på vegne af de danske nordslesvigere, kravet om en løsning af det nordslesvigske spørgsmål på grundlag af de førnævnte 14 punkter og paragraf 5. Retskravet blev afvist af den tyske regering, da den i 1878/1879 ophævede paragraf 5 ikke kunne danne grundlag for en folkeafstemning. Senere den 14. november 1918 bekræftede den tyske udenrigsminister Wilhelm Solf dog i et brev til Hanssen, at det nordslesvigske spørgsmål ville komme på dagsordenen ved den kommende fredsslutning.¹²²

Fra den 16. til 17. november 1918 mødtes Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd i Aabenraa for at drøfte de ønsker og krav, som skulle fremsættes for krigens sejrherre.¹²³ På mødet blev Nordslesvig som område defineret ved en linje gående fra Kruså og Frøslev i øst til Vesterhavet syd for Tønder og Højer i øst. Mødets resultat blev en resolution, som blev vedtaget den 17. november hvori det bl.a. lød: ”Vi ønsker det nordslesvigske spørgsmål løst på den måde, at Nordslesvig opfattes som en helhed, hvis befolkning ved at stemme ja eller nej tilkendegiver, om de vil genforenes med Danmark.”¹²⁴ Desuden blev det i resolutionen antaget, at de tilstødende distrikter i Mellemslesvig ved en separat afstemning kunne tilkendegive et genforeningsønske med Danmark. Den 28. november sendte Erik Scavenius, den danske udenrigsminister, resolutionen og Solfs brev til fredskonferencen i Paris for at få sagen rejst, og på foranledning af vestmagterne sendte den danske regering en officiel anmodning den 12. december. Fredskonferencen trådte sammen i januar 1919, og på vegne af den danske regering fremsatte den danske gesandt, bistået af H.V. Clausen som særligt sagkyndig, Den nordslesvigske Vælgerforenings ønske om en afstemning for Nordslesvig som et samlet område. I samme omgang blev mellemslesvigernes ønske om en kommunevis afstemning i Mellemslesvig og Flensborg fremsat, baseret på Clausens afgrænsning mod syd, gående fra øen Før i vest til den ydre del af Flensborg fjord. Fredstraktaten blev offentliggjort den 14. juni og underskrevet den 28. juni 1919 med paragrafferne 109-114 omhandlende afstemning for de førnævnte områder.

Versaillestraktaten trådte i kraft den 10. januar 1920, og afstemningskampen var med et skudt i gang. Foruden at både kvinder og mænd kunne stemme, skulle de være fyldt 20 år senest den 1. januar 1920. Dertil skulle de være født indenfor afstemningszonen, eller have været bosat der siden 1900, eller være blevet udvist af de tyske myndigheder uden at have beholdt sin bolig

¹²² Rasmussen 2013, 84.

¹²³ Noack 1989, 39.

¹²⁴ Rasmussen 2013, 84-85.

i zonen. Afstemningen i Nordslesvig (1. zone) fandt sted 10. februar 1920, og gav med 74,9% af stemmerne for Danmark kontra 25,1 for Tyskland, hvor især landdistrikterne gav store danske stemmetal modsat købstæderne Aabenraa, Sønderborg og Tønder. Den 14. marts 1920 fandt afstemningen i 2. zone sted. Det samlede resultat for zonen blev til fordel for Tyskland med 80% af stemmerne mod 20% af stemmerne for Danmark, mens der i Flensborg faldt 75% for Tyskland og 25% for Danmark.¹²⁵ Resultatet for 2. zone blev modtaget med sorg og bestyrtelse, og en gruppe dansksindede forsøgte at få indlemmet Flensborg i Danmark trods det entydige resultat.¹²⁶ Regeringen Zahle ville dog ikke handle imod afstemningsresultatet på trods af at oppositionen og Christian 10. ønskede at gennemtvinge en sydligere grænse. Kongen afsatte den 29. marts regeringen, hvilket dog skabte voldsomme reaktioner i radikale og socialdemokratiske kredse, i fagbevægelsen og i dele af befolkningen og pressen, der beskyldte kongen for statskup og truede med generalstrejke. Resultatet blev udskrivning af valg, som førte til en venstreregering støttet af de konservative, men denne regering ville heller ikke bestride afstemningsresultatet. Grænsen var hermed lagt, og mindretallet, som blev efterladt syd for den nye grænse, var nu definitivt afskåret fra den stærkere danskhed i Nordslesvig.

Danskhedens forhold

I tiden efter krigen i 1864 var danskheden især koncentreret i Nordslesvig, da den nationale kamp især foregik i dette område. Grundet den vage definition i Pragfredens paragraf 5 om ”nordlige distrikter af Slesvig” var den danske agitation i Mellem- og Sydslesvig svagere end i Nordslesvig. Ifølge Hans Schultz Hansen, var de organiserede danske fællesaktiviteter i løbet af 1870’erne ebbet ud i de sydligste og vestligste egne af Slesvig, hvorefter et fåtal familier bibeholdt deres danske sindelag.¹²⁷ Omkring Flensborg var Landboforeningen for Flensborg og Omegn blevet oprettet i 1866, og foreningen knyttede tilsyneladende gårdmandstanden og byboerne sammen. Af foreninger der ligeledes trak medlemmer fra begge stande fandtes også Sprogforeningen, Vælgerforeningen og Skoleforeningen. De dansksindede landboere i Sydslesvig var dog ved årtusindeskiftet ikke specielt engagerede i foreningslivet og plejen af danskheden derigennem, og i Flensborg by var de danske foreninger præget af manglende sammenhold og tilbagegang som følge. Byens arbejdere følte sig mere tiltrukket af socialdemokratiet end af de borgerlige danske foreninger; de gamle nationalt engagerede fik ikke ført arven videre, mens de hovedsageligt tysktalende dansksindede flensborgere ikke kunne samles til kamp

¹²⁵ Noack 1989, 59-61.

¹²⁶ Rasmussen 2013, 90-92 og 95.

¹²⁷ Hansen 1990, 253.

om det danske sprog.¹²⁸ Perioden 1900-1914 blev dog af Hansen betegnet som en konsolidering af danskheden idet bl.a. flere dansksindede i landdistrikterne engagerede sig i politik. I første omgang blev der holdt taler ved et valgmøde i 1907, og senere i 1912 arrangerede de selv valgmøder på deres gårde.¹²⁹ På landet ophørte dansksprogede gudstjenester efterhånden, mens tysk gennem flere generationer var det officielle skolesprog. I 1908 blev Foredragsforeningen for Flensborg og Omegn stiftet og i 1910 fulgte foreningen for landdistrikterne. Begge opnåede store medlemstal, men kunne ikke samle folk længere ude på landet til de danske sammenkomster eller historiske foredrag.¹³⁰ I landdistrikterne foregik plejen af det danske sindelag primært gennem den enkelte familiekreds eller små lokale danske netværk. Ifølge Thomsen, var store dele af de dansksindede i Sydslesvig nationalt resignerede og skabte i stedet en identitet ud fra andre sociale fællesskaber, hvilket skulle ses som et resultat af en lav forventning til en genforening med Danmark, samt en hverdag hvor tysk var dominerende.¹³¹ Med Johan Peter Noacks ord var de dansksindede sydslesvigere påvirket af en assimilation til det tyske samfund. Assimilationen til det tyske sprog, den tyske økonomi og politik var konsekvensen af den tyske dagligdag og fordi der var en svag national bevidsthed blandt de dansksindede.¹³²

¹²⁸ Thomsen 2018, 55-56.

¹²⁹ Hansen 1990, 300-07.

¹³⁰ Hansen 1990, 310-34.

¹³¹ Thomsen 2018, 58-61.

¹³² Noack 1989, 19-30.

Det danske mindretals betingelser

Med den demokratiske Weimar-forfatning af 11. august 1919 blev der for de dansksindede givet en række grundlovssikrede rettigheder. Omme var nu dagene med kejsertidens undertrykkelse og fortyskningspolitik, og betingelserne for det danske nationale arbejde i Sydslesvig var hermed betragteligt forbedret. Weimar-republikken gav mulighed for oprettelsen af særlige offentlige mindretalsskoler samt private skoler. Desuden blev det nu muligt at tale dansk på offentlige møder, politiske presseprocesser stoppede, og den statslige danskhedsforfølgelse skulle ophøre om end der gik en stund før disse tiltag var fuldstændigt på plads. Mindretallet, der opstod efter afstemningen i 1920, var en broget flok spredt i Flensborg og omegn samt landdistrikterne. I byen hørte mindretallet overordnet til den socialt dårligst stillede gruppe, hvor størstedelen kom fra arbejderklassen. De tyske arbejdsgivere og myndigheder kunne derfor udvirke et påvirkeligt pres over for mindretallet, men modsat betød det også, at det danske sociale arbejde fik stor betydning i de mindrebedemlede familier, som derved kunne fastholdes i mindretallet. Ligeledes kunne de danske goder tiltrække familiernes bekendte uden for mindretallet, hvorfor der opstod en til- og afgang i mindretallets organisationer jævnfør de koncentriske cirkler. I landdistrikterne bestod mindretallet af små gårdejere, husmænd, landarbejdere og håndværkere, der dog boede meget spredt og isoleret fra hinanden i et tysksdomineret landsbysamfund.¹³³

Hvad der afgjorde om de enkelte individer tilhørte mindretallet blev set på med forskellige øjne. Der var fra mindretallets ledelse og ordførere den opfattelse, at befolkningens afstamning ved dansk rod og blod var udslagsgivende for det nationale tilhørsforhold uafhængigt af det aktuelle nationale sindelag. Sindelagsprincippet opererede den danske stat til gengæld med, hvilket i praksis også var det udslagsgivende for den enkelte sydslesvigens nationale tilhørsforhold. Med oprettelsen af den tyske Weimar-republik blev tilstedeværelsen af et dansk mindretal anerkendt og i forlængelse heraf blev der tilstået en række forfatningsmæssige rettigheder. Modsat mindretalsledelsens og Danmarks tilgange til det nationale tilhørsforhold, var det fra en tysk synsvinkel sproget, der var det bestemmende. Foruden at den enkelte skulle være tysk statsborger, for at kunne blive betragtet som en del af mindretallet, skulle en række sproglige krav i hhv. Weimar-forfatningen og den preussiske forfatning også opfyldes. Altså kunne man ikke tilhøre det danske mindretal, hvis man ikke kunne tale dansk.¹³⁴

¹³³ Rasmussen 2013, 99-101.

¹³⁴ Ibid., 102-03.

Den nye grænse betød desuden, at den danske stat nu lettere kunne understøtte den sydslesvigske danskhed ikke blot kulturelt og moralsk, men især økonomisk. Med statsminister Niels Neergaards ord på Dybbøl den 11. juli 1920: ”De skal ikke blive glemt!”, og allerede samme sommer blev der ved et tillæg til finansloven givet bevillinger til det danske arbejde i Sydslesvig. Bevillingen lød det første år på 100.000 kroner, men blev fra finanslovsåret 1921/1922 hævet til 200.000 kroner. Pengene skulle gennem bl.a. skoler og foreningsliv give det danske mindretal muligheder for at udfolde sin danske kultur.¹³⁵ Ved siden af den statslige støtte, blev der gennem Grænseforeningen kanaliseret støtte fra private kredse i Danmark til det danske mindretal. Oprettelsen af foreningen i 1920 kom på foranledning af politiker og redaktør, Ernst Christiansen, vis vision var at foreningen skulle fungere som en centralt styret organisation i Danmark for bistanden til de danske sydslesvigere. I praksis fungerede den som en paraplyorganisation for støttearbejdet, hvor de lokale afdelinger nød selvstændighed, der tillod en fri håndtering af opgaver. Samtidig betød den løse struktur, at de enkelte afdelinger kunne forfølge deres egne tilbøjeligheder.¹³⁶ Perioden 1920 til 1933 blev, ifølge Thomsen, en tid hvor det nationale mindretal med dets egne institutioner og foreninger organiserede sig. I kølvandet på organiseringen så de dansksindede lyset i nye praksismuligheder i kultivering af det danske sindelag, under forudsætning af at praksisserne kunne samordnes med det, for den enkelte, i forvejen eksisterende hverdagsliv.¹³⁷

¹³⁵ Ibid., 105-06.

¹³⁶ Ibid., 106-07.

¹³⁷ Thomsen 2018, 89.

De unges formelle danskhedsudtryk

Som tidligere nævnt sikrede den demokratiske Weimar-republik udfoldelsen af det nationale arbejde i Sydslesvig, der desuden skulle være uden indskrænkning af den folkelige udvikling fra lovgivningens og forvaltningens side.¹³⁸ Det første spadestik blev taget med stiftelsen af Dansk skoleforening for Flensborg og Omegn den 5. maj 1920, hvis formål bl.a. var ”at fremme dansk åndskultur og skoleundervisning.” Foruden skolegang fokuserede skoleforeningen også på at hjælpe de sydslesvigske unge på ungdoms-, efter- og højskoleophold i Danmark, samt oprettelsen af børnehaver for småbørnene.¹³⁹ Inden længe fulgte, i kølvandet på skoleforeningen, stiftelsen af Den slesvigske Forening den 26. juni 1920. Foreningens formål lød i nogenlunde samme dur som skoleforeningens ”at samle landsmænd (...) til styrkelse af dansk åndsliv og oplysning og til opretholdelse af en livlig forbindelse med deres landsmænd nord for (...) grænse[n]”. Foreningen stod bl.a. i spidsen for folkelige, kulturelle og sociale opgaver, hvor der fra den spæde start blev tilrettelagt danske sprogkurser, og afholdt diverse foredrag og arrangementer med f.eks. dansk kultur på programmet, samt organisering af julefester og bespisning af bl.a. socialt udsatte børn.¹⁴⁰

Grundstenen for fastholdelsen af de opvoksende børn og unge i danskheden blev altså hurtigt lagt efter grænseafstemningen var afsluttet. Derfor var oprettelsen af mindretallets eget skolevæsen også en topprioritet, således danskundervisning for ungdomsgenerationen kunne sikres. Foruden indførelsen og videreudviklingen af elevernes dansksproglige kompetencer ville mindretalsskolerne endvidere kunne introducere dem for det danske mindretals kulturelle og nationale fællesskab. Skolekommissionen i Flensborg tog hurtigt initiativ til oprettelsen af en kommunal folkeskole, og allerede den 28. marts 1920 viste bekendtgørelsen kravet om, at kommende elever skulle kunne evne dansk som modersmål for at blive optaget på skolen. Senere i juni kom det til, at skolen skulle være fri for tysk, da både undervisnings- og omgangssproget skulle være dansk – først på de øverste klassetrin ville muligheden for to endda frivillige tyske undervisningstimer om ugen blive tilbudt.¹⁴¹

Skolelivet i Flensborg

For en stor del af de implicerede fokuspersoner, som i undersøgelsesperioden var bosat indenfor Flensborgs bygrænse, var skolen, i hvad der her betegnes som det formelle danskhedsudtryk,

¹³⁸ Artikel 113, Verfassungen des Deutschen Reichs.

¹³⁹ Rasmussen 2013, 117-19.

¹⁴⁰ Ibid., 107.

¹⁴¹ Ibid., 114.

en af de første formelle møder med den danske kultur som et organiseret fællesskab. Her var de udsat for hvad Jenkins betegnede den sekundære socialisering. Grundet nogle af personernes skolestart begyndte før undersøgelsesperioden, vil disse dog have været i kontakt med det tyske skolesystem inden de mødte den danske skole. Oplevelserne med de tyske skoler var dog forskelligartede fra person til person. For nogle blev årene på den tyske skole i udgangspunktet forbundet med positive følelser. Lars H. Schubert var glad for skolen Petri I, som han, sammen med sin bror Ernst, frekventerede fra påsken 1914,¹⁴² mens Annelise Johannsen, der fra sommeren 1915 gik i det tyske pigegymnasium, Auguste-Viktoria-Schule, ikke blot oplevede en række dejlige år, men tilmed havde mange veninder på skolen.¹⁴³ De nationale modsætninger, som var opstået under afstemningstiden, skulle vise sig at fortsætte ind i Weimarrepublikken. Afstemningskampen havde fået de nationale spændinger til at svulme op, og brede sig ind i den enkeltes hverdagsliv.¹⁴⁴ For de dansksindede skolebørn kunne dette manifesteres gennem de tyske læreres tilsyneladende forskelsbehandling af ikke tyske skolebørn. Dansksindede børn, der ellers tidligere kunne have præsteret topkarakter, risikerede nu at blive set skævt på eller ligefrem ignoreret af lærerne, og yderligere blive straffet ved at få tildelt en betydeligt lavere karakter. Annelises erindring lyder således, at hun i f.eks. fristil plejede at få karakteren '1', mens hun efter afstemningen aldrig formåede præstationer højere end '3' eller '3-', og på trods af kreativ eksperimenteren med antal sider i stilene rykkede det ikke på den ændrede tilgang til karaktererne.¹⁴⁵ En sådan situation med forskelsbehandling har kunnet være med til at fremhæve det enkelte individs selvopfattelse, hvor der i eksemplet var kraftig påvirkning af udefrakommende opfattelser omkring Annelises identifikation med det danske.

Der skal ikke meget til at forestille sig, hvordan denne forskelsbehandling måtte påvirke de udsatte børn, når de trods gensidig respekt fra tysksindede klassekammeraternes side blev forulempet af lærerne. I Annelise affødtes der da også et stærkt ønske om at komme på den danske realskole i Hjemmet i Mariegade, som allerede var åbnet den 14. oktober 1920.¹⁴⁶ Faderen var dog af den overbevisning, at et uafbrudt forløb på den samme skole ville være det bedste, men måtte efter gentagende uretfærdig behandling af datteren lade hende skifte.¹⁴⁷ Med det sagt var det ikke ensbetydende med, at andre børn havde en lignende exit fra den tyske skole. For Lars skulle den anspændte atmosfære i kølvandet på afstemningen betyde, at han efter en episode

¹⁴² Schubert 1977, 60.

¹⁴³ Johannsen 1977, 88.

¹⁴⁴ Thomsen 2018, 77.

¹⁴⁵ Johannsen 1977, 90-92.

¹⁴⁶ Noack 1989, 113.

¹⁴⁷ Johannsen 1977, 93.

med geografilæren, med en gang gammeldags hug til følge, var færdig i den tyske skole.¹⁴⁸ Den danske kommuneskole i Skolegyde, som åbnede dørene op den 14. oktober 1920,¹⁴⁹ lå placeret i den nordlige del af Flensborg. Placeringen bevirkede, at de dansksindede forældre i de sydlige og østlige bydistrikter var tilbageholdende med at lade deres seks- til tiårige børn drage ud på den lange færd gennem byen. Som Hans Paulsen så fint beretter: ”Når vi nu boede lige over for Petriskolen, var det nærliggende, at mine forældre meldte mig ind der.”¹⁵⁰ Men valget af tysk skolegang kunne lige så vel ligge på baggrund af et fra forældrenes side rationelt valg. For dem var valget af skole noget der kunne få betydning for børnene på den lange bane. Grundet den tyske modstand mod de danske skoler, var det nærliggende, at der med frygt blev set på børnenes fremtidige tilgang til lærepladser eller statslige arbejdspladser. Derfor måtte der altså opvejes fordele og ulemper, når forældrene traf det valg de fandt bedst egnet for børnene.¹⁵¹ Til gengæld kunne børnenes danskhed blive beskyttet ved at lade dem deltage i det danske fællesskab i skolen. Børnenes holdning til skolespørgsmålet kunne da lige så vel have en vægtning ift. valget mellem de danske skoler – Franz Julius ville f.eks. ikke på Duborg-Skolen, da han følte sig mere hjemme hos sine kammerater i den danske kommuneskole.¹⁵² Han valgte altså den ene danske gruppe frem for den anden jævnfør Lázló. For at vende tilbage til Annelises skifte til den danske skole, så fik dette valg da også afgørende betydning. Efter hendes skolegang var afsluttet, stod det hende nu for at hun ville være børnehavelærerinde, hvorfor hun ville søge ind på Pestalozzi-Frøbel-skolen (børnehaveseminarie) i Berlin. Det skulle nu vise sig, at hendes erhvervede danske præliminæreksamen ikke kunne anerkendes på lige fod med den tyske realeksamen, hvilket blev en skuffelse for hende, da hun mente at hun på Duborg-Skolen havde præsteret lige så meget, som man gjorde på den tyske skole.¹⁵³ Altså var der reel grund til at overveje den tyske skole frem for den danske. I et sådant scenarie kunne de dansksindede forældre lade det nationale vige indtil børnene havde færdiggjort den fireårige kommunale grundskole og/eller mellemskole, for at give dem et bedre udgangspunkt i det tyske samfund.

Skiftet til de danske skoler var dog ikke videre uden besvær for både børn og forældre. I bekendtgørelsen for den danske kommuneskole den 28. marts 1920 lod det sig lyde, at kun børn med dansk modersmål var kvalificerede til optagelse. Det førte til anmeldelsen af omkring 1.000 børn, hvorfor skolemyndighederne indførte sprogprøver for at reducere antal optagne elever. Her blev der foruden det sproglige kriterium også anlagt afstammingskriterium, som

¹⁴⁸ Schubert 1977, 68-69.

¹⁴⁹ Noack 1989, 124-25.

¹⁵⁰ Paulsen 1977, 148.

¹⁵¹ Thomsen 2018, 219.

¹⁵² ADCB P717: Erindringer, 1.

¹⁵³ Johannsen 1977, 95-96.

krævede at forældrene stammede fra Sydslesvig eller Danmark. Derudover var skolen drevet efter den tyske skolelov og lærerne var tysk uddannede og tysksindede.¹⁵⁴ Undervisningssproget var dog dansk, og Bent Noack mindes heller ikke det var en ringe institution: ”vi lærte det, som børn skal lære i en skole: at læse og skrive og regne, at fortælle bibelhistorie og at sige salmevers.”¹⁵⁵ Han erfarede dertil, at sprogkundskaberne i dansk, underforstået rigsdansk, udvidedes udover det lokale egnsprog – ordene både udtaltes og skrives anderledes end det lokale sprog. Trods det tyske islæt hvad lærerstaben angik, så satte tiden i den danske kommuneskole sit præg. Helmut Leckband oplevede, at disse lærere trods alt kunne være kærlige mennesker, der ligefrem også turde betro eleverne med opgaver uden opsyn – dog mere eller mindre heldigt.¹⁵⁶ Sorgens tider kunne i skolens hænder blive vendt til glædens tider. Og selvom skolen så en stor tilgang i elever de første år end først antaget, gik dette tilsyneladende ikke udover hverken disciplinen eller lærdommen.¹⁵⁷

Den store tilgang i elever kunne også mærkes i den danske realskole Hjemmet, som begyndte småt i den tidligere redaktør Jens Jessens tidligere bolig. De trange kår i skolen, som de fyldte klasselokaler og snævre pladsforhold medførte gjorde, at eleverne både indbyrdes, men også ift. lærerne kom hinanden ved og fik gode bekendtskaber til hinanden. Eleverne mødte i den danske realskole en helt anden tilgang til skolen – hvor den tyske blev ført med hård hånd i form af strenghed og kommandotone, var den danske skole blødere, hvor man kunne tale sammen og i fællesskab med elever og lærer leve sig ind i det danske og den danske tone.¹⁵⁸ De positive følelser de dansksindede børn følte i de danske skoler sammenlignet de tyske, kunne altså øge deres engagement og derved styrke den fælles kollektive identitet. De lokalemæssige forhold viste sig, med den hastige tilvækst af elever (25 elever i 1920 til 108 i 1921), hurtigt inadækvate, og der måtte opføres en ny skolebygning. Den danske rigsdag gav derfor en bevilning på 300.000 kroner, og den 9. februar 1921 købtes et grundstykke på Duborg Banke, hvor den nye skole, Duborg-Skolen, skulle stå. Skolens drift var dog på bekostning af den danske stat.¹⁵⁹

Inden bygningen stod klar til indrykning, havde mindretallet oprettet privat undervisning for børn, der grundet afstanden til Skolegyde ikke kom i den dansksprogede skole, og dem der blev afvist ved sprogrøven til samme skole. Desuden var problemet her især de 10-15 årige børn,

¹⁵⁴ Rasmussen 2013, 114-16.

¹⁵⁵ Noack 1977, 168.

¹⁵⁶ Leckband 1977, 206-07.

¹⁵⁷ Noack 1977, 167-68.

¹⁵⁸ Schubert 1977, 72.

¹⁵⁹ Rasmussen 2013, 120.

som af skolestyrelsen blev nægtet optagelse i kommuneskolen, og ikke var fundet egnet til realskolen.¹⁶⁰ Grænseforeningen købte derfor et tidligere forlystelsesetablissement – den 1. april 1922 stod det klar til skolebrug, og Tivoli-Skolen kunne byde 205 danske elever velkomne.¹⁶¹ De flensborgske myndigheder stillede fra starten skarp modstand mod skolen, og det viste sig da også, at de fleste elever ikke ville kunne følge med det danske undervisningssprog, og samtidigt kunne skolen ikke leve op til de betingelserne en mellemskole blev stillet.¹⁶² Realiteten for både børn og forældre var, at skolen var lukningstruet – en problematik forældrene måtte tage stilling til:

”I sidste Uge var alle vi Forældre som har Børn i Tivoliskolen indbudt til Møde for at drøfte om var der var at gøre, hvis de skulde gøre Alvor af at lukke Skolen (...) hvor skal saa alle de stakkels Børn som ikke har Evnerne til at kunde følge med i Realskolen, det var rigtig nok en stor Synd om de nu igjen skulde til at gaa i den tyske Skole.”¹⁶³

For moderen Johanne Born var bekymringen angiveligt centreret omkring sønnen, Villi, der syntes godt om skolen og ikke selv ønskede at komme i den tyske skole igen. Men alle hendes børn gik dog, ifølge Vilhelm Jensen, på Tivoli-Skolen, inklusive hans egne søskende.¹⁶⁴ Villi var dog fortrøstningsfuld ved tanken om et sandsynlig optag på Duborg-Skolen.¹⁶⁵ Johannes bryderi for de danske børns uddannelsesmæssige fremtid kan yderligere underbygges, når det så viste sig, at de i starten tysktalende klasser til børnenes og lærernes stolthed efterhånden evnede dansk tale.¹⁶⁶ Viljen fra skolebørnenes side var da også en faktor, der kunne medregnes. Annelise og veninden Ellen, der begge kun talte ufuldkomment dansk grundet tysk hjemmesprog, indførte bødestraf for lettere at omstille til det danske sprog, hvorved de foruden deres dansktalende klassekammerater ved ihærdighed og stærk nationalbevidsthed hurtigt følte sig hjemme i sproget.¹⁶⁷ Med det sagt var der også børn, der hverken kunne læse eller skrive dansk, som ikke var begavede nok til at klare danskprøven til realskolen,¹⁶⁸ på trods af at sindelaget reelt set var dansk.¹⁶⁹ Derudover var der også frygt for, at tyskerne næppe ville stoppe med

¹⁶⁰ Noack 1989, 137.

¹⁶¹ Rasmussen 2013, 120-21.

¹⁶² Noack 1989, 137-38.

¹⁶³ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 21.1.1924.

¹⁶⁴ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm

¹⁶⁵ ADCB P207-2: Breve fra Born, Villi 21.1.1924.

¹⁶⁶ Noack 1989, 139.

¹⁶⁷ Johannsen 1977, 95.

¹⁶⁸ ADCB P207-2: Breve fra Born, Henrik 21.1.1924.

¹⁶⁹ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 21.1.1924.

lukningen af Tivoli-Skolen, men også ville forbyde undervisning og ungdomsaktiviteter.¹⁷⁰ Frygten blev dog til realitet – skolen blev i 1925 lukket af myndighederne.

Dagen hvor Duborg-Skolen stod klar til indflytning, var for eleverne en stor dag. Forældrene var troppet op i skolegården for at overvære højtideligheden, og inde i skolen, der følte som et stykke af Danmark,¹⁷¹ blev der for første gang sunget morgensang. Sammenlignet med de tidligere skoler mødte børnene nu udelukkende dansksindede lærere, der var stærkt engagerede i elevernes faglige og personlige udvikling, hvor nogle heriblandt gennem et nationalt kald kom fra Danmark.¹⁷² De gode lærer-elev-forhold, børnene mødte i hjemmet, fortsatte på Duborg-Skolen, hvor eleverne blev omgæet som selvstændige og indbyrdes forskellige individer, som lærerne altid lyttede på. Lærerne talte med eleverne og eleverne talte med lærerne både om læringsrelateret stof som ikke lærestof. De var eleverne trolige, veloplagte og altid til rådighed, når der var bud efter dem – også udenfor skoletiden. Desuden bestod klasserne af en broget flok af både piger og drenge, der ikke kun kom fra forskellige kanter af Flensborg, men lige så vel fra oplandet nord og syd for grænsen.¹⁷³ Gruppediversiteten skabte en følelse af, at man hørte til en stor familie, hvor man, fordi mindretallet dengang var mere svejset sammen, kunne nikke genkendende til og hilse på sine kammerater i bybilledet.¹⁷⁴ Duborg-Skolen formåede på stærk facon, at præge eleverne, og sideløbende på stilfærdig vis gøre dem identiske med det danske.¹⁷⁵ Børnenes danske identitet kunne altså formes og spires op gennem lærernes påvirkning.

Foruden fysisk undervisning på skolens grund, tog lærerne også eleverne med udenfor skolen. Disse ture kunne bl.a. byde på hjemstavns-lære med dansk historisk kontekst ved cykelture rundt til mindeværdige steder ved Slesvig og Dannevirke eks. Valdemarsmuren, og dertil var den årlige skoleudflugt, som ofte bragte eleverne nordpå til det danske land. I anden real skete det hvert i år i efterårsferien, at eleverne blev inviteret på en studietur til København¹⁷⁶ – en tur som eleverne i allerhøjeste grad så frem til: ”[der bliver] næsten ikke talt om andet i Frikvartterne end om Turen til København.”¹⁷⁷ Ud fra Henrik Borns beskrivelse bød turen på en bred palet af kulturelle oplevelser med besøg på museer, slotte og fabrikker¹⁷⁸ – en oplevelse der, ifølge moderen, selv flere uger senere blev set tilbage på med stor fornøjelse.¹⁷⁹ Skolen kunne

¹⁷⁰ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm 8.1.1924.

¹⁷¹ Leckband 1977, 211.

¹⁷² Rasmussen 2013, 121.

¹⁷³ Noack 1977, 177-82.

¹⁷⁴ Johannsen 1977, 95.

¹⁷⁵ Leckband 1977, 212.

¹⁷⁶ Paulsen 1977, 154.

¹⁷⁷ ADCB P207-2: Breve fra Born, Henrik 20.9.1929.

¹⁷⁸ Ibid., 14.10.1929.

¹⁷⁹ Ibid., 19.11.1929.

dog også trække det kulturelle fra Danmark ned til Flensborg. Hvad end det var diverse foredrag, kunstnere eller teater, gik der sjældent en måned uden en eller anden form for begivenhed i skolens festsal. Det skete også, at der kom elevbesøg nordfra, som gav mulighed for socialisering med unge landsfæller.¹⁸⁰ Mest livsbekræftende har angiveligt været afslutningen på hele skoleforløbet. Ved eksamenernes afslutning var der på skolen fest til fejring af de elever, der havde taget eksamen. Foruden fejringen blev eleverne optaget i det såkaldte ”Duborg-Samfund” – en forening for tidligere elever,¹⁸¹ og der blev holdt tale, hvor eleverne fik bekræftelse på, at de altid var velkomne til at vende tilbage til skolen uanset den givne situation.¹⁸² Herved skabte skolen et fællesskab, som afgangseleverne kunne holde fast i efter dimissionen, og derved havde de noget værdifuldt de kunne identificere sig med og falde tilbage på i trange tider.

Danske undervisningskurser i Sydslesvig

I landdistrikterne var det ikke før februar 1926 muligt at etablere danske privatskoler. Ansvar for undervisningen af de danske sydslesvigske børn, lå derfor i første omgang på vandelærernes skuldre. Undervisningen var dog ikke sådan lige til. Som lokalt hverdagssprog, var dansk kun bevaret i de nordligste egne af Sydslesvig. Derudover var det sproglige billede yderst varierende. Nogle kunne forstå, men ikke tale dansk; andre kunne tale sønderjysk, men hverken læse eller skrive rigsdansk; og de yngste generationer (oftest syv- til fjortenårige) evnede kun plattysk af hensyn til den tyske skolegang.¹⁸³

Vandelærerne kom nordfra og havde fået inspirationen til dette pionerarbejde i det danske højskolemiljø, hvor det nationale røre ifm. grænseafstemningen havde grebet dem. I 1921 tog Skoleforeningen initiativ til at indrette de danske sprogkurser i landsbyerne, da de tidligere var præget af tilfældighed¹⁸⁴ – vandelærerne tog kontakt med de hjem, der var kendt som danske.¹⁸⁵ Undervisningen foregik, grundet den tyske skolepligt, om eftermiddagen eller aftenen efter skoletid. Målet for børnenes undervisning var læsning, skrivning, historiefortælling, samt en smule geografi og historie, men kunne også være sange, diktat, ordlege og sanglege.¹⁸⁶ Den spæde start på kurserne kunne bestå af fortællinger som ”Knold og Tot” eller H.C. Andersens eventyr, men efterhånden blive udvidet til sange, der for eleverne var mindeværdigt – disse var

¹⁸⁰ Nørgaard 1977, 128 og Leckband 1977, 212-13.

¹⁸¹ ADCB P207-2: Breve fra Born, Henrik.

¹⁸² Leckband 1977, 214.

¹⁸³ Thomsen 2018, 133-34.

¹⁸⁴ Bengtsson 1996, 38, 52.

¹⁸⁵ ADCB P158: Dansk bonde i tysk hjemstavn, 22.

¹⁸⁶ Thomsen 2018, 138.

da også et centralt element i undervisningen. Sangene var praktiske, da eleverne derigennem kunne øve udtalelse, og lærerne kunne under indlæringen af teksterne forkynde den danske kultur og historie.¹⁸⁷ Vandrelærer Niels Kjems kunne da også berette, at hvor eleverne var på bar bund, måtte der lægges ud med sangen.¹⁸⁸ Sangene var i stor stil nationale sange og efterhånden som niveauet angiveligt blev højere, fik de et mere menneskeligt indhold, der, ifølge Niels Bøgh Andersen: ”bar os og gav fornemmelsen, at vi tilhørte et stort og dejligt fællesskab.”¹⁸⁹ Diktaterne kunne blive udfoldet således, at de mindste børn arbejdede med forskriftshæfter, altså fik lov til at kigge i en diktatbog, mens de mere øvede børn ikke just praktiserede analyser, men også prøvede at gennemgå sidemakkerens diktater. Efterhånden som eleverne følte sig mere sikre i sproget, blev begynder lærestof som f.eks. *Billedsangbogen* og *Min første bog* skiftet ud med læsning i *Flensborg Avis*, søndagsblade og diverse almindelige skolelæsebøger for tiden.¹⁹⁰ Danskurserne hjalp ikke blot til at forbedre elevernes danskundskaber, men styrkede også den nationale fællesskabsfølelse og samværet blandt eleverne, og kunne dertil for de unge fungere som forberedelse til efter- og højskoleophold i Danmark.¹⁹¹

Med det prøjsiske skolereskript af 13. februar 1926 blev det nu muligt, at etablere danske privatskoler i strøget sydpå fra Sydtønder amter til Flensborg, og senere den 1. februar 1929 blev skolegrænsen fjernet sammen med det tidligere anlagte hjemhørighedskriterium for optagelse i de danske skoler.¹⁹² I begyndelsen var oprettelsen af de danske privatskoler dog betingede af, at der kunne samles mindst 10 skolepligtige børn, foruden at forældrene skulle kunne bevise deres tilhørsforhold til mindretallet gennem afstammingskravet.¹⁹³ Skoleetableringen kom dog hårdt fra start, da det var et gennemgående synspunkt blandt de dansksindede forældre, at børnene måtte kunne klare sig med den danskundervisning vandrelærerne tilbød af frygt for at deres børn i skolerne ellers ville blive isoleret fra deres tyske omgangskreds.¹⁹⁴ Dertil kunne der argumenteres for at hjemmenes danskhed kunne modarbejde det pres, de tyske skoler udvirkede på de dansksindede børn. Niels Bøgh mente i hvert fald, at den nationale påvirkning, den tyske skole kunne have, potentielt ingen indvirkning havde:

¹⁸⁷ Ibid., 140-41.

¹⁸⁸ ADCB P295-10: Beretning om dansk skolevirksomhed.

¹⁸⁹ Andersen 1974, 130.

¹⁹⁰ ADCB P295-10: Salomon Nielsens beretning.

¹⁹¹ Thomsen 2018, 143, 152.

¹⁹² Noack 1989, 252.

¹⁹³ Thomsen 2018, 218.

¹⁹⁴ ADCB P295-14: ”Mennesker jeg mødte (...)” 23.6.1965, 8.

”Har man et godt dansk hjem, bliver skolens fortyskning uden virkning. Jeg er ikke sikker på, at jeg ville have været lige så dansk, som jeg nu er, hvis jeg havde gået i en dansk skole.”¹⁹⁵

Altså insinuerede han, at erfaringen med den tyske skole, som kontrast til sit dansksindede hjem og den vandrelererundervisning han i perioden deltog i, angiveligt havde været med til at fremhæve skellene mellem den tyske og den danske identitet, og derved trække ham i retning af det danske. Sven Kjems, der boede i Harreslev, mindes den iver han havde efter at komme i en rigtig skole, og da han ramte den skolepligtige alder i 1926, var der, under store vanskeligheder, blevet åbnet for dansksproget undervisning i den tyske kommuneskole på Harreslevmark. Set bort fra de nationale udslag skolens tysksindede børn udsatte ham for, husker han kun indtrykket af at være kommet i en rigtig skole, hvor han både lærte dansk og tysk med fokus på det danske.¹⁹⁶ Bedre var det dog, da den danske privatskole i Thomasgade åbnede i april 1929, hvor han fik den nyuddannede lærer, Hans Meng. Ifølge Sven, var Meng opsat på at give børnene et dansk præg, men var ikke ræd for at trække på de ældre elever til at hjælpe sig i undervisningen.¹⁹⁷ Det var da også en omvæltning for Niels Bøgh, da han i foråret 1931 overtog undervisningen på skolen, fordi man modsat de større skoler her underviste flere årgange samtidig. Derfor opstod der forskelligartet undervisning, hvor nogle elever var beskæftiget med skriftlige opgaver, mens andre havde undervisning i eks. Religion eller historie,¹⁹⁸ hvilket også forklarer tendensen til at læreren måtte trække på de ældre elevers hjælp. Men samtidig kunne det styrke fællesskabet på tværs af aldre.

Til trods for at der, som Thomsen erfarede, eksisterede udbredte og forskellige forbehold ift. oprettelsen af danske skoler i de tyske bysamfund, hvilket fra et dansk nationalistisk perspektiv var beklagelsesværdigt, fordi det, ifølge Hylland Eriksen og Torunn Arntsen Sørheim, gennemgående er ”i skolen, at man lærer trofasthed og loyalitet overfor nationen.”¹⁹⁹ Det kan dog tænkes ud fra de ovennævnte erindringer, at inddragelsen af de ældre elever til undervisning af de yngre, gennem det ansvar der blev dem pålagt, kunne opstå en loyalitet overfor nationen. Det ville dog være på den præmis, at de ældre elever forinden følte trofasthed til det danske og lige så vel var engagerede i at lære de yngre om den danske historie og sproget.

¹⁹⁵ Andersen 1974, 91.

¹⁹⁶ Kjems 1986, 138.

¹⁹⁷ Ibid., 140-41.

¹⁹⁸ Andersen 1974, 175.

¹⁹⁹ Thomsen 2018, 221-22.

Skole- og arbejdsophold i Danmark

Foruden den danske sprogundervisning og kurser med forskellig nationalt indhold, kunne de unge danskere også møde danskheden gennem et skoleophold i Danmark. De unge kunne her med støtte fra Sønderjysk Skoleforening komme på vinter- eller sommerophold på efter-, høj-, eller faglige skoler. Håbet var, at opholdene kunne vække en potentiel danskhed i de unge og derved, gennem skolernes faglige og kulturelle påvirkning, sikre at de blev dansksindede.²⁰⁰ Herved kunne de styrkes i det danske sprog, historien og kulturen, samt forbedre deres idræts- og gymnastikmæssige færdigheder.²⁰¹ De unge sydslesvigere kom da ikke kun i ønsket om at lære dansk, men fordi opholdene skulle vise sig at være et lyspunkt, der måske endda kunne bane vejen for en bedre fremtid. Især unge fra hjem med en baggrund i dansk sprog og kultur, hvor folkelivet levede, havde de bedste forudsætninger for at få et udbytterigt ophold.²⁰² Nogle familier indledte desuden en fast praksis i at sende børnene på højskoleophold, som en del af opdragelsen og ikke mindst uddannelsen. For Niels Bøgh Andersen var opholdet på Rens Efterskole allerede forudbestemt:

”de fleste dansksindede sydslesvigere sendte deres børn på danske ungdomsskoler og højskoler. (...) Vi søskende har alle haft den store oplevelse at komme både på ungdomsskole og højskole.”²⁰³

Opholdene kunne også være foranlediget af vandrelererne. Efter anbefaling fra Gustav Lindstrøm, var Hans Detlef Andresens forældre indforståede med at disse var fordelagtige.²⁰⁴ For mange unge var opholdene uden tvivl en stor og lærerig oplevelse, men også noget de forinden kunne have store drømme og forventninger om.²⁰⁵ Marie Lassen mindedes efterskoleopholdet på Skanderup Efterskole ved Lunderskov som en god tid, hvor hun især var glad ved håndarbejds- og gymnastiktimerne. Mest af alt glædede hun sig til aftenunderholdningen, der ofte bestod af oplæsning, og samtidig ledte tankerne over på vinteraftenerne hjemme hos sine forældre.²⁰⁶ De to unge venner fra Flensborg, Bernhardt Born og Vilhelm Jensen, har begge i en række breve berettet om deres ophold på henholdsvis Danebod Højskole ved Fynshav på Als og Testrup Folkehøjskole ved Mårslet. Begge bevidner de om den glæde og tilfredshed de hver især oplevede ved deres ophold, hvor Vilhelm tilmed bevidner om den gode behandling både

²⁰⁰ Thomsen 2018, 187-89.

²⁰¹ Rasmussen 2013, 117.

²⁰² Henningsen 2007, 17-19.

²⁰³ Andersen 1974, 145.

²⁰⁴ ADCB P158: Dansk bonde i tysk hjemstavn, 32.

²⁰⁵ Andersen 1974, 186.

²⁰⁶ Lassen 1986, 77.

lærere, forstanderen og de andre elever udviste de sydfra kommende landsmænd.²⁰⁷ Desuagtet den venlige tilgang var der nok rigeligt at give sig til med de fag, skolen nu engang tilbød, og det var med at hænge i. Frederik Mommsen, der i vinteren 1923-24,²⁰⁸ tilbragte tiden på Ollerup Gymnastikhøjskole, erfarede at eleverne ville blive sendt videre til andre skoler, hvis ikke den almindelige højskoleundervisning blev fulgt på sidefod med gymnastikken. Det var nu også den gængse undervisning, der for ham havde størst interesse.²⁰⁹ Om Bernhardt og Vilhelm det første stykke tid af opholdet har siddet på ulige fod med de danske elever fra kongeriget, som Henningsen betegnede, afslører deres breve ikke. Til gengæld bad Bernhardt i det førnævnte brev om tilgivelse for sit skriftlige dansk:

”Du maa jo undskylde Skriften og ogsaa naar der er nogen Fejler i, for jeg har jo ikke min Moder her som kunde rette det men vi haaber at det bliver bedre jeg har talt med en af Lereren og jeg maatte faa serlig Time i Dansk ved ham.”²¹⁰

Ligeledes melder Vilhelm om, hvor travlt han havde med at læse og følge med i nordens, verdens og kirkens historie, men afslører heriblandt også at han brugte tid på håndskriftsøvelser, stil og diktat. Tages listen over sydslesvigeres skoleophold med i betragtningen, ses det da også, at hans modersmål er tysk frem for dansk.²¹¹ Man fristes til at tro, at det ikke kun gjaldt for ham, da han i et senere brev fortalte, at de er 13 elever fra Sydslesvig,²¹² hvorfor han muligvis ikke var den eneste sydslesviger sproget var tilbagestående for.

Bernhardts brev bevidner om, at motivationen til at øve sig og blive bedre til det danske fandtes, hvilket skoleopholdslisten understøtter ift. hans flittighed.²¹³ Ud fra vurderinger fra rapporter sendt til Niels Kjems fra efterskoleledere og højskoleforstandere bevidnes der dog både om situationer med vellykkede undervisningsforløb, men også det modsatte med dårlig motivering og resultater.²¹⁴ Spørgsmålet om motivationen kunne, set med elevernes øjne, i lige så høj grad afhænge af skolernes lærerstab, og deres evne til at motivere. Elevernes motivation kunne dog også afhænge af den baggrund de forinden opholdet kom fra. Bernhardt beretter eks. om skoleforstander Terkelsens indflydelse på motivationen: ”han har en vældig Evne til at give sine Eleverne Interesse for det hele her paa Højskolen.”²¹⁵ Disse lærere kunne for de unge

²⁰⁷ ADCB P207-2: Breve fra Born, Bernhardt 18.11.1926 og P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm udateret 1923.

²⁰⁸ ADCB P295-28: Vinter 1923-24.

²⁰⁹ Mommsen 1986, 54-55.

²¹⁰ ADCB P207-2: Breve fra Born, Bernhardt 18.11.1926.

²¹¹ ADCB P295-28: Vinter 1923-24.

²¹² ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm 6.3.1924.

²¹³ ADCB P295-28: Vinter 1926-27.

²¹⁴ Henningsen 2007, 20-21.

²¹⁵ ADCB P207-2: Breve fra Born, Bernhardt 9.2.1927.

dansksindede få betydelige personlige konsekvenser – ikke blot ift. Det danske nationale sindelag, men også ift. Den 'højskole-danske' identitet.²¹⁶ Frederik er et tydeligt eksempel på denne indvirkning:

”Året 1924 blev skelsættende for mit liv. Jeg vendte uhyre klog hjem fra mit første højskoleophold. (...) En afholdt højskoleforstander eller lærer kan for en elev blive en profet. Adskillige elever på de danske højskoler bliver af deres lærere ført frem til en skillevej, som en del har uhyre vanskeligt ved at passere. (...) Da jeg vendte hjem fra Ollerup, mente både min mor og jeg, at jeg burde finde mig en ny vej fremefter.”²¹⁷

Frederik valgte efter sin hjemkomst vejen som bibliotekar ved det danske bibliotek i Flensborg. For Lars H. Schubert blev et højskoleophold ligeledes et element på vejen til et nyt erhverv efter han var blevet arbejdsløs. Efter at have fulgt vandrelærerne Mikkel P. Ejerslev og Benedikt Nordentoft i deres arbejdsrutine med undervisning, tog han en årrække på Askov Højskole. På det sidste ophold deltog han målbevidst i Nordisk Lærerkursus, og ved sin hjemkomst ansatte Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn ham som vandrelærer.²¹⁸ Niels Bøgh indså til gengæld, at om end han efter opholdet på Rens Efterskole gerne ville være opdagelsesrejsende eller dybhavsfisker, var disse drømme urealistiske når han samtidig ville blive i Sydslesvig.²¹⁹ En vigtig pointe, ifølge Rasmussen, er, at de unge dansksindede efter endt ophold ville være i stand til at indtage ledende stillinger i det danske ungdoms- og idrætsarbejde.²²⁰

Foruden skoleopholdene kunne et arbejdsophold i Danmark også bidrage med en national påvirkning, der tilmed kunne virke som et supplement til et skoleophold. Ifølge Thomsen, var der tre begrundelser der talte for et arbejdsophold. De unge fik mulighed for at lære noget som hjemmet ikke kunne tilbyde; de fik anledning til indefra at lære om livet i Danmark og den danske kultur, hvorved deres nedarvede danskhed kunne konsolideres; dertil blev de beskyttet mod tysk påvirkning af identiteten.²²¹ Dog kunne de unge dansksindede være yderst selektive med deres valg af opholdssted. For Christine Jepsen var holdningen til husstanden, hun var lånt ud til i Ellehus ved tønner, positivt stemt, men egnen passede hende dog ikke: ”Jeg har det meget godt her, men ellers er det en kedelig Egn, uh saa skrækkeligt langt fra alting.”²²² Fra Valsbøl-egnen mente hun, at hun måske var forvænt, hvorfor hun bl.a. længtes efter de ”Møder,

²¹⁶ Thomsen 2018, 197.

²¹⁷ Mommsen 1986, 57.

²¹⁸ Schubert 1977, 85.

²¹⁹ Andersen 1974, 146.

²²⁰ Rasmussen 2013, 118.

²²¹ Thomsen 2018, 198-200.

²²² ADCB P561: Brev 6.2.1929.

Gymnastik og hvad der nu er.” Og denne hunger kunne til dels også være savn af højskolemiljøet fra hendes tid på Uldum Højskole. I et senere brev beretter hun om, hvordan hun igen ville have en plads i Danmark, men denne gang ville hun gerne til Rødding-egnen,²²³ hvor hendes veninde Karen tidligere havde været. Da hun senere i 1930 var på et ophold ved Stenderupgård længtes hun igen efter aktiviteter, som hun brød sig om, og ønskede endnu engang det lå tættere på Rødding. Der rådede højskoleånden nemlig,²²⁴ og der ville snart være efterårsmøde.²²⁵ Udover at de unge kunne være selektive med pladserne, var det dog også en mulighed for at få dem aktiveret udenfor det tyske miljø. Johanne Born beretter eks. At sønnen Villi i oktober 1930 måtte tage hjem, fordi opholdstilladelsen udløb. Han fik dog hurtigt en plads på en gård i Hyrup ved Bevtøft, men bekymrende udtalte hun dog: ”hvor er det dog trist for alle de unge Folk, som gaar og driver omkring, og ikke kan finde Arbejde.”²²⁶

²²³ ADCB P561: Brev 21.1.1930.

²²⁴ Thomsen 2018, 199.

²²⁵ ADCB P561: Brev 19.9.1930.

²²⁶ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 8.12.1930.

De unges rituelle danskhedsudtryk

Mindretallets opretholdelse i perioden lå især på præmisserne af de kollektive ressourcer, men mindretallet havde også en del det kunne tilbyde dets medlemmer. Indenfor Flensborgs rammer fungerede det først og fremmest som et alternativt socialt netværk, hvor den enkelte kunne søge tilflugt og blive værnet om. Det kunne give en speciel fællesskabsfølelse i en kohærens, der kunne give en ellers meningsløs tilværelse mening, og derved skabe en tryghedsfølelse. Foruden det emotionelle sikkerhedsnet, bevirkede mindretallets velgørenhedspraksis oveni med en materiel betryggelse.²²⁷ Den første årrække efter grænseafstemningen var det dansk nationale arbejde i særlig grad forstærket af, at den danske valuta stod stærkt ift. Den svage inflationsramte tyske mark. Dette hjalp til opkøb af bygninger, ansættelse af præster og lærere, til etablering og driftstilskud til det vigtige foreningsarbejde, og til den materielle hjælp af mindretalsmedlemmerne. Det økonomiske tilskud fra Danmark var afgørende for at de nye foreninger i byen og på landet kunne få ben at gå på.²²⁸

Familiernes og hjemmenes danskhed

Den dansksindede familie var oftest arnestedet for den nationale påvirkning, som børnene skulle påvirkes under. Familieforældrene kunne enten begge være dansksindede eller der kunne være en ligevægt, hvor den ene var dansksindet og den anden tysksindet. I det sidste tilfælde måtte forældrene sammen komme til en gensidig overenskomst ift. Den nationale udvikling for børnene. Derefter måtte de afgøre, hvordan de som danske rollemodeller skulle videreføre danskheden. Ifølge Thomsen, kunne det ske ved åbenlyst at proklamere deres danske sindelag til omverdenen eller mere diskret gennem danske kutymer, som eks. Kunne være dansk hjemme- og omgangssprog, læsning i danske medier som aviser, ugeblade og bøger eller deltagelse i danske sammenkomster.²²⁹ I Jens Albert Bergs hjem respekterede faderen moderens danske herkomst, og havde derfor heller ingen indvendinger mod hendes og børnenes tilslutning til den danske forening i Sydslesvig. Moderen fik derfor frit lejde og kunne ”dermed påvirke os børn med sit danske sprog og kultur, så meget hun kunne overkomme.”²³⁰ Marie Lassen, vis forældre begge var dansksindede, mindes ikke, at hun fik en bevidst indlæring i det danske, men at det af dem og familiens gæster var en forudsætning at hun kunne tale dansk.²³¹

²²⁷ Noack 1989, 325.

²²⁸ Thomsen 2018, 86-87.

²²⁹ Ibid., 210.

²³⁰ Berg 2011, 21

²³¹ Lassen 1986, 68.

I hjemmene kunne læsning af danske medier bidrage til børnenes indlæring af det danske sprog. Især de danske ugeblade var populære og efterspørgslen på disse var stor. Tidsskrifternes store nytteeffekt lå i, at disse kunne fremme lysten til at læse dansk hos dem, der i forvejen ikke havde lært at læse dansk. I forlængelse heraf fremmede tidsskrifterne ikke blot læseevnen, men gav også modtagernes mod på at give sig i kast med den danske litteratur.²³² Især ugebladet *Hjemmet* var populært blandt børn og unge. Flere familier berettede bl.a. om *Hjemmets* betydning for børnene. Anna Matthiesen fra Medelby Mark skrev f.eks. at ”Børnene spørger gerne, er det kommen, de kan ikke oppebi Tiden, til Bladet er her”,²³³ mens Niels Winter fra Sdr. Løgum mente, at ”Børnene lære jo paa denne Maade lettere at læse og forstaa Dansk.”²³⁴ Det bedste for Marie var da også, når hendes far havde stof med hjem fra sine foredragsrejser: ”det bedste for os børn var de ugeblade, – og lejlighedsvis også billedbøger og bøger.”²³⁵ Når farfareren læste *Familie Journalen* for børnene ”levede og legede vi os ind i det danske sprog.” På den boglige front var det danske bibliotek på Flensborghus et vigtigt kulturelt tilbud,²³⁶ i udbredelsen af den danske litteratur, men bøgerne kunne også komme nordfra. Bøgerne nordfra tilkom for de implicerede fokuspersoners vedkommende gennem søskendeparret Ellen og Ida Schrøder. I adskillige breve takker samtlige af børnene i familien Born dem for bøgerne de har modtaget; lige så gjorde også Vilhelm Jensen og Johanne Kock. Bøgerne tilfaldt børnene især som julegaver, og det er også i breve sendt i eller efter julen, hvor de udviser deres taknemmelighed for de litterære gaver.²³⁷ Både Johanne Kock og Villi Born gjorde brug af bibliotekets lånetilbud, og indtrykket i deres breve siger, at de var utrolig glade for at læse. Villis mor berettede i et nytårsbrev om, hvor meget læsning betød for sønnen:

”Heinri han læser altid, naar han faar en Bog i Hænderne er han ikke til faa derfra igjen, Bogen som han fik fra Eder har han moret sig meget over, mangen gang maatte som le højt mens han læste den, og Villis Bog ligeledes.”²³⁸

Dertil tilføjede hun, at han ikke blot fra Schrøder, men også i skolen havde fået to julebøger. Faktisk var han så glad for at læse, at selv hans søskende måtte overlade deres bøger til ham,²³⁹ og på et tidspunkt måtte han endda indrømme, at han ikke havde gennemlæst alle sine bøger,²⁴⁰ fordi han tilsyneladende havde gabt over sig med mængden af bøger. Blandt deres favoritter

²³² Thomsen 2018, 264-65.

²³³ ADCB P295-20: Takkebreve 22.11.1926.

²³⁴ Ibid., 28.10.1926.

²³⁵ Lassen 1986, 68-69.

²³⁶ Noack 1989, 335.

²³⁷ ADCB P207-2 & P207-3: Breve fra Born, Jensen, Vilhelm og Kock.

²³⁸ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 7.1.1927.

²³⁹ ADCB P207-2: Breve fra Born, Henrik Udateret.

²⁴⁰ Ibid., 27.12.1927.

var en række børne- og ungdomsbogsforfattere som Alfred Christian Westergaard,²⁴¹ Bertha Holst og Ingeborg Vollquartz.²⁴² Altså er der ingen tvivl om, at datidens danske litteratur for nogens vedkommende havde en betydelig indflydelse. Dertil kunne radioen, for hvem dette var en mulighed, bringe den danske kultur ind i hjemmene. At opleve dansk underholdning var dermed ikke betinget af at komme udenfor døren, om end samlingen omkring kulturen i stedet krævede at venner og bekendte blev inviteret hjem. Christine og Vilhelm Jensen var i hvert fald begejstrede for radioens egenskaber:

”Naar man bor langt fra Byens Larm og Løjer saa er det jo saa oplevende at høre Koncert, Foredrag og Theater i sit eget Hjem. Sommetider sent om Aftenen hører vi fra København naar de sender fra Udlandet.”²⁴³

Radioen forhindrede dem dog ikke i også at have en stor samling af danske bøger, selvom de befandt sig hjemme på reolen hos Christines forældre,²⁴⁴ men så var der jo også andre der kunne få glæde af dem. Altså bidrog medierne i høj grad også til at bringe den danske kultur ind de unges liv.

De dansksindede familier, hvor den ene eller begge forældre havde familiemedlemmer bosat i Danmark, havde en unik mulighed i at gøre brug af dem til at give børnene et førstehåndsindtryk af et dansk liv. Maries far havde familie spredt rundt omkring i Jylland og på Fyn, som hun sammen med sin mor og søskende fra tid til anden besøgte. Vigtigst var dog, at familiens børn rejste en del og tit ferierede hos hinanden, men også fik ferieindbydelser af venner og bekendte af familien.²⁴⁵ Marie giver ingen indtryk af familieferierne, men det kan tænkes, at faderens familie må have haft indflydelse på hendes danskhedssyn samt sproget, og at de jævnaldrende børn ligeledes har kunnet give nogle indtryk af Danmark. Især sprogets udvikling havde stort potentiale ved de danske familier. Lars H. Schuberts ophold ved sin morfar og mormor i Rise skulle, ifølge ham selv, få stor betydning gennem hele sit liv. Hos dem lærte han at tale dansk. Hjemmefra var han vant til det tyske sprog i Flensborg, til trods for at forældrene udmærket kunne sønderjysk. Sproget blev trænet gennem avisen *Hejmdal*, hvor han ”skulle læse højt og bedstefar var skolemester.”²⁴⁶ Om det var forældrenes hensigt, at han i Rise skulle lære dansk isoleret fra tyskerne, er svært at sige, men moderen talte efterfølgende dansk med ham og anlagde en forklarende position overfor ham ift. Hans oplevelser. Familieturene med forældrene

²⁴¹ Ibid., 26.3.1929.

²⁴² ADCB P207-3: Breve fra Kock, Johanne 25.3.1927.

²⁴³ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm jan. 1930.

²⁴⁴ Ibid., 4.5.1933.

²⁴⁵ Lassen 1986, 76-77.

²⁴⁶ Schubert 1977, 62-64.

kunne også være en kulturel udforskning af de større danske byer. Ingrid Nørgaards familie på moderens side i København var en oplagt mulighed for at udforske den danske hovedstad. Som barn var det oplagt, at Zoologisk Have gjorde størst indtryk, men kulturelt nævner hun, at det blev et møde hvor hun gennem sin moster stiftede bekendtskab med den danske Dr. Mikkel Hindhedes råkost, hvilket gjorde et stort indtryk på hende.²⁴⁷ Foruden familieturen beretter hun også om, hvordan hun lærte landet at kende gennem familieudflugter foranlediget af forældrenes brede kontaktnetværk i Danmark:

”Fars evne til at tilrettelægge udflugterne var enestående. Takket være vor egen kontakt med høj- og efterskoler var vi gang på gang gæster sådanne steder. Det nød vi alle, og sikken en gæstfrihed vi mødte. Det var det favnende Danmark, der modtog os.”²⁴⁸

De børn, der var gamle nok til selv at drage ud på en færd, kunne så selv danne sig et indblik i det danske land. Erna Born tog f.eks. på en tre ugers rejse forbi moderens søskende i henholdsvis Haderslev, Rødding, Nustrup og Løgumkloster med den begrundelse, at hun alligevel havde fri og tid til rejsen.²⁴⁹ Årsagen hertil er tidsfordriv, men med udgangspunkt i årstiden kunne det tænkes, at der imidlertid ikke skete meget derhjemme og den danske familie samtidig havde en vis tiltrækningskraft.

En anden mulighed for at få danskheden ind under huden, var ved at invitere danskere hjem til familierne selv. Ingrid Nørgaard fik som barn danskheden helt ind på livet, når der ofte i forældrenes hus frekventerede danskere og dansksindede. Faderen, der var yderst engageret i det danske foreningsliv, lagde ofte hus til møder og sammenkomster, som for Ingrid og sine søskende var spændende at observere. Højskolernes besøg i hjemmet kom til at præge hendes tilgang til både skolerne og dets folk: ”Gennem disse dejlige møder blev vi børn hurtigt fortrolige med højskolen og dens folk.”²⁵⁰ Eksempler på besøg kunne også være af studenter fra Studenterforeningen Heimdal, hvis formål var at vække interesse for den danske nationale kamp i grænselandet og at yde støtte til den dansksindede befolkning.²⁵¹ Disse formåede, ifølge Niels Bøgh Andersen, med deres danske sange, viser og folkedans, at komme ind i hjemmene og blive venner med befolkningen i Avenstoft.²⁵² Det kan diskuteres om studenterne angiveligt havde lettere ved at vinde indpas i byen, hvor stort set hele befolkningen talte sønderjysk, end hvis det havde været en tysksproget by.

²⁴⁷ Nørgaard 1977, 127-28.

²⁴⁸ Ibid., 120.

²⁴⁹ ADCB P207-2: Breve fra Born, Erna 2.11.1925.

²⁵⁰ Nørgaard 1977, 118-19.

²⁵¹ Grænseforeningen (red.). 'Studenterforeningen Heimdal', 26.8.2020.

²⁵² Andersen 1974, 126.

Feriebørnsrejser til Danmark

Som alternativ til familiens hjemlige danskhedsopdragelse, kunne forældrene sende deres børn på arrangerede sommerferieophold i et privat hjem i Danmark. Praksissen med tilbud om sommerophold blev påbegyndt i 1919, og henvendte sig i det efterfølgende år udelukkende til de sydslesvigske børn. Opholdene fandt ofte sted i landbohjem, hvor venligheden og friheden på landet gav et indtryk af Danmark som et paradys.²⁵³

For børnene kunne udsynet til disse ophold fremkalde megen glæde, som Ida Meng, Østerby Mark, skrev til vandrelærer Gustav Lindstrøm om sine to yngste børn: ”de glæder dem rigtigt.”²⁵⁴ Nyttens de danske sommerferieophold havde haft for børnene var for Ida en bekræftelse i valget af denne praksis:

”Der er en Ting, jeg synes, det er saa godt at faa Børnene til Danmark, da di ere smaa, saa mærkede di, at di er hjemme dernede, og det glemmes aldrig mere. Det kan jeg se hos vore, di er alle saa glade ved at være dernede, og jeg er stolt af, at di er alle gode danskere.”²⁵⁵

Johanne Born har angiveligt også fundet sommerferieopholdene gode for sine børn. Hun beretter i juni 1926 om, at hendes søn Villi for femte sommer i træk skal til en familie i Gislinge på Sjælland, men udtrykker samtidig bekymring for de tyske modforanstaltninger:

”hvis nu bare Tyskerne ikke skulde faa det forpurret i Aar eftersom de jo næsten forbyder alting, det var jo Synd baade for Børnene og Plejeforældrene.”²⁵⁶

I samme brev fortæller hun også, at den yngste søn, Henrik, venter svar på om han for første gang får lov til at komme på en ferierejse. I et senere brev fortælles der, at Villi var kommet til Gislinge og havde det godt der, men at Henrik opholdt sig hos Johannes søster i Nustrup.²⁵⁷ Om tyskerne var årsagen til at Henrik ikke kom til Danmark er uvist, men heldigvis var der da en alternativ løsning i familien.

Størstedelen af undersøgelsens fokuspersoner fik disse ferieophold at opleve, der på hver sin vis var et uforglemmeligt minde. De arrangerede ophold begyndte nærmest i Flensborg havn, hvor hjuldampen Ægir hentede de forventningsfulde børn. De første følelser på havnen be-

²⁵³ Rasmussen 2011, 118-19.

²⁵⁴ ADCB P259-19: Breve fra Meng 29.6.1924.

²⁵⁵ ADCB P295-23: Breve fra Meng 4.6.1932.

²⁵⁶ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 5.6.1924.

²⁵⁷ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 11.9.1924.

skrev Ruth Ramsing i sine erindringer: ”Vi glædede os, når »Ægir« stod ind i havnen; forventningens glæde steg, når vi skimtede den i det fjerne.”²⁵⁸ Afskeden med børnene kunne for forældrene være en tårevældet oplevelse, ligesom turen kunne være det for børnene. Helmut Leckband så hvordan hans mor stod grædende på kajen sammen med sin far da skibet sejlede afsted, men overværede samtidig sin søsters begrædte hjemve hele vejen fra Flensborg til Nakskov. Værre skulle hans egen hjemve dog vise sig at være. Efter sin ankomst til Nørre Ørslev Højskole på Falster hos forstanderparret, kunne han ikke selv stoppe med at græde, hvorfor han til sidst besluttede sig for at stikke af hjem til Flensborg. Først da han blev ført tilbage til gik det op for ham, at disse danske mennesker kun ville ham det gode – derfra blev resten af ferien så god, at han ikke ville hjem igen.²⁵⁹

Ud fra kilderne må det vurderes, at de opholdssteder, hvor børnene gentagende gange tilbragte deres sommerferie, var dem der fik størst indflydelse på deres liv. Fornævnte Villi Born var, ifølge moderen, i Gislinge minimum fem gange, men udover at han skulle have haft det godt der, vides der ud fra brevene ikke yderligere om disse ophold. Til gengæld var de gentagende sommerferier på Møn hos Ingeborg og Annette, årets højdepunkt, der for Helmut's vedkommende rastløst blev set frem til. Denne familie fik så ubeskrivelig stor betydning for ham, at de i eftertiden blev en fast del af hans danske identitet:

”Jeg var for længst blevet indlemmet i deres familie og mødte en varme og kærlighed, der endnu den dag i dag står for mig som noget af det værdifuldeste, jeg ejer.”²⁶⁰

Efter sit første ophold som niårig på gården, knyttede han så stærkt et bånd til familiens drenge, at han selv flere år efter mødtes med dem. Lars H. Schubert oplevede et lignende tilhørsforhold til familien i Asnæs på Sjælland. Den første sommer var vidunderlig, og familien var kær og velmenende med et dejligt hjem, der indbød ham til at komme igen den følgende sommer. Den efterfølgende sommer var en spændende tid, hvor han for første gang prøvede kræfter med en rigtig dansk skole, og efter sit exit fra den tyske skole i Flensborg, blev han elev i Asnæs Realskole. Her fik han rigtig den danske skole under huden, og blev tilmed vartet op så hans danske sprogkundskaber kunne udvikles. Men alle gode ting har en ende, og selvom familien spurgte om han ikke ville blive boende hos dem, måtte han efter halvandet års ophold vende snuden hjem til Flensborg.²⁶¹ Marie Lassen fik til gengæld et førstehåndsbekendtskab med den danske

²⁵⁸ Ramsing 1977, 53.

²⁵⁹ Leckband 1977, 208.

²⁶⁰ Ibid., 213.

²⁶¹ Schubert 1977, 67-70.

efterskolekultur, da hun i flere år var ferie pige ved forstanderparret på Nordborg Slots Efterskole. Under dette dejlige ophold boede hun sammen med skolens elever og deltog i undervisningen,²⁶² og har derved haft muligheden for at socialisere med hendes danske medmennesker. Opsummerende kan Helmut vurdere ferierejsernes nyttevirke for udviklingen af en dansk identitet: ”Jo – et feriehjem i Danmark er vel nok en af de solideste sten i det fundament, et ungt menneske skal leve på som dansk i tysk herbergsstat.”²⁶³

Forenings- og fællesskabslivet

Flensborg var, ifølge Noack, centrum for størstedelen af mindretallets kollektive ressourcer, hvilket danskheden i byen nød godt af. Foruden de førnævnte danske skoler, oprettedes der også danske børnehaver, og på Flensborghus blev der indrettet et stort dansk bibliotek. Omkring Den slesvigske Forenings Flensborgafdeling udfoldede der sig et vidtspændende mødeliv for politisk virke, folkeoplysning og selskabeligt samvær. For de unge så ungdomsforeningen hurtigt dagens lys, og kunne, efter realskolens praksis flyttede til Duborg banke, overtage Hjemmet i Mariegade. Dertil fik spejderarbejdet et fast grundlag blandt Duborg-Skolens lærerstab.²⁶⁴

Duborg-Skolen udviklede sig hurtigt til at blive et kulturelt samlingspunkt, manifesteret i brugen af skolens festsal, hvor mindretallet kunne udforske den danske kultur og få stillet deres lyst hertil. Som nævnt i tidligere kilder, var der næsten hver måned anledning til samling omkring prominente kunstnere og foredragsholder, der gæstede fra Danmark. Derudover havde mindretallet også to forsamlingsbygninger i byen – den ene fandtes i Borgerforeningen, den anden kom til ved købet af Flensborghus. Disse dannede rammerne om forskellige foreningsmøder, samt underholdning, oplysning og selskabelige samkvem. Dertil var de traditionsrige julefester og den årlige sommerudflugt.²⁶⁵ Børnenes og de unges tilgang til disse arrangementer kunne ske gennem familien, venner eller på egen foranstaltning. Af arrangementer med familien, hvor forældrene kunne være med, var ballerne i Borgerforeningen en oplagt mulighed for underholdning. Lars H. Schubert mindes morsomme og danske aftener i selskab med sine forældre i Ungdomsforeningen Ydun, hvor de bl.a. dansede lanciers.²⁶⁶ Men især for børnene var den årlige juletræsfest i Borgerforeningens store sal en begivenhed, der blev set frem til. Henrik Lisberg erindrere specielt godteposerne, der blev uddelt til børnene.²⁶⁷ Ved en julefest i Tivoli

²⁶² Lassen 1986, 77.

²⁶³ Leckband 1977, 213.

²⁶⁴ Noack 1989, 326-27.

²⁶⁵ Ibid., 335-36.

²⁶⁶ Schubert 1977, 74.

²⁶⁷ Lisberg 1986, 94.

beretter Johanne Kock endvidere, at ”der blev uddelet mange gode Gaver fra Mor Danmark”,²⁶⁸ hvilket bevidner at det måske var en let måde at vinde børnene over til det danske. Juletræsfe- sten kunne også finde sted på Duborg-Skolen, hvor de enkelte klasser hver for sig først fejrede jul, for derefter at have en fælles juletræsfest i festsalen med forældrenes deltagelse. Moderen Johanne Born berettede om højtideligheden: ”saa sang der 12 Smaapiger Salmer ind mellem og bag efter sang nogle af Børnene flere Salmer med 3 Stemmer alt var rigtig højtidelig.”²⁶⁹ I ju- letiden kunne både børnene og deres forældre altså samles om en fælles dansk fejring af jule- traditionen.

De unge og børnene havde med de forskellige foreninger i Sydslesvig et virvar af muligheder for at tage del i foreningslivets mangfoldige aktivitetstilbud. Med Ungdomsforeningen Ydun blev der bl.a. foranstaltet foredrag, læseaftener, dilettantkomedier og udflugter til Danmark, mens Flensborg Ungdomsforening i starten tilbød sportsgrene som fodbold, håndbold, gymnastik og boksning. Ungdomsforeningen kunne dog også samle de unge til foredrag, diskussioner, spil, sanglege og folkedans i Hjemmet.²⁷⁰ Tilbagevendende var juletræsfeften arrangeret af Ydun i Borgerforeningen tredje juledag, som familien Borns børn, ud fra brevsamlingen at dømme, hvert år tog del i.²⁷¹ For nogen eks. Ruth Ramsing blev dilettantkomedierne en aktivitet, som hun deltog i med liv og sjæl. Disse kunne bringe megen glæde ikke blot for skuespil- lerne, men også for publikum, når de spillede i bl.a. Borgerforeningen og Flensborghus. Og hvis dilettant ikke kunne stille de unges teaterlyster, så var der også de danske gæstespil, hvor teaterskuespillere fra Danmark optrådte, som for Ruth blev uforglemmeligt,²⁷² mens Lars hu- skede det som festdage.²⁷³ Sammen kunne venner og familie, som Vilhelm Jensen og den den- gang kommende kone Christine Lauenstein, berettede om, da de til Yduns festaften sammen med familien Born så en komedie, men Christine synes nu mere om de danske teaterstykker:

”Af den slags har vi set mangen men de er nu morsomme at se Men det er jo langt bedre at se et rigtig dansk Theaterstykke i vores Theater. Den Fornøjelse har vi ogsaa haft flere Gange ifjor.”²⁷⁴

²⁶⁸ ADCB P207-3: Breve fra Kock, Johanne 27.12.1922.

²⁶⁹ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 31.12.1925.

²⁷⁰ Rasmussen 2011, 133-34.

²⁷¹ ADCB P207-2: Breve fra familien Born.

²⁷² Ramsing 1977, 52.

²⁷³ Schubert 1977, 82.

²⁷⁴ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm nov. 1927.

Altså var forsamlingsbygningerne et godt sted for de unge at samles og socialisere med andre dansksindede. Men som Christine skrev i samme brev, så skulle det helst, i tilfældet med teaterstykker, være noget der gav glædelige følelser frem for triste og sørgelige.

For mange unge blev Hjemmet, hvor Flensborg Ungdomsforening holdt til, samlingssted med møder hver torsdag aften og søndag aften i vinterhalvåret. Her mødtes de unge til fælles-spisning med deres medbragte aftensmad, og dannede et godt sammenhold og fine kammeratskaber.²⁷⁵ Nogle unge samlede sig om sporten. Wilhelm Iversens interesse lå i boksning, som han med et par venner samledes om i starten. Med tiden måtte de dog udvide sportsprogrammet for at tilfredsstille den blandede flok unge, og de danske unge kunne efterhånden samles om fodbold, gymnastik, boksning og friidræt.²⁷⁶ Efterhånden blev det også til ungdomsstævner i Danmark. Både Iversen og Bernhardt Born oplevede disse i Haderslev, hvor de kunne konkurrere og vise deres værd overfor den danske ungdom – Iversen mindedes da også, at de i hans år vandt en bronzemedalje.²⁷⁷ For Bernhardt var det en god oplevelse med bekræftelse af den idrætsmæssige præstation: ”der havde vi det ogsaa ræt godt, og fik meget godt at høre.”²⁷⁸ Stævnerne kunne også finde sted i Sydslesvig, hvor de unge fra ungdomsforeningerne i Sydslesvig tørnede sammen, ikke blot med hinanden men også med unge fra Danmark:

”Vie havde her en rigtig godt Ungdomsstævne i Fastrup i Angeln mange Unge mødes der fra syd og Mellemslesvig. Men ikke kun Dem vor mødet ogsaa Gymnaster fra Dannebo[d] Højskole var kommen som gæst.”²⁷⁹

Foruden stævnerne kunne foreningerne også tilbyde, de unge, forskellige udflugter til Danmark og rundt i Sydslesvig. Ikke blot for Helmut Leckband, men også for andre unge var cykelture til ungdomsforeningerne i Nordslesvig en fryd, hvor de kunne mødes med ligesindede danskere, der værdsatte de samme aktiviteter. De unge sydslesvigere havde inklusive ham selv et umætteligt kontaktbehov,²⁸⁰ og hvad bedre er så end at søge kontakt hos andre unge især i tilfælde af modgangstider? Bent Noack oplevede, som medlem af KFUM i Flensborg i sin gymnasietid, et alsidigt kammeratskab på tværs af alder og erhverv. Foruden bibeltimer, studiekredse, møder og fester, mindes han særligt den engagerede leder Rudolf Hansen. Gennem ham fik medlemmer lov til at gøre brug af en mark ved Stranderød syd for Rinkenæs - her tilbragte de adskillige

²⁷⁵ Schubert 1977, 73-74.

²⁷⁶ Iversen 1977, 39-40.

²⁷⁷ Ibid., 40.

²⁷⁸ ADCB P207-2: Breve fra Born, Bernhardt 20.1.1924.

²⁷⁹ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm 12.7.1925.

²⁸⁰ Leckband 1977, 222.

weekender, pinseferier og andre feriedage ved lejrball og telt.²⁸¹ Grupperejser var tilmed en måde at lære Danmark bedre at kende, samt forbedre sine dansk-kulturelle færdigheder. Og selvom de måske ikke gav det mest dækkende hverdagsbillede, så måtte tilhørsforholdet til det danske folk blive styrket, når de blev modtaget som danske folkefæller.²⁸² Disse var eks. Rejser med blandede aldersgrupper som ture til København, Gram og Haderslev, og med fokus på børn og unge var der bl.a. skolebørnsrejser, konfirmandture og elevforeningsture.²⁸³ Altså har børn og unge på disse rejser og ture kunnet socialisere og danne relationer aldersgrupperne imellem, men også med deres jævnaldrende. Udflugterne kunne også have et historisk islæt, så de unge blev informeret om Sydslesvigs danske historie – hertil var Dannevirke én oplagt destination blandt mange.²⁸⁴ Historien er, som nævnt i teorien, også et punkt hvorpå de unge kunne samles om den fælles etnisk danske identitet.

Hvad lejrture angår var især spejderne stormestre i disciplinen. Dansk Spejderkorps Flensborg blev stiftet allerede den 10. august 1919, og indtog hurtigt en plads i den danske nationalitetskamp efter et brud med KFUM i efteråret 1922.²⁸⁵ Flere af fokuspersonerne skulle gennem årene frekventere og finde sammenhold i livet som spejder, og få venner derigennem.²⁸⁶ Pigerne fik tilmed deres egen spejdergruppe, som Ingrid Nørgaard allerede i 1924 blev en del af. Her lærte hun eks. At lave knob, øvede kimsleg og sange; hen i sommerhalvåret lærte hun orienteringsløb og at finde ting. For hende var det en uhyre spændende og dejlig tid, og så fik man tilmed stjerner og duelighedstegn til sin uniform.²⁸⁷ Desuden kunne de hente råd og vejledning hos den danske spejderfører ”Fromse” i Sønderborg.²⁸⁸ For de unge der trængte til at komme ud af byen, og elskede friluftslivet og naturen, ligesom Hans Paulsen, var spejderlivet den perfekte vej. Med til spejderlivet hørte diverse spejderlejre, og for Hans var pinselejren i 1928 på Vissinggård den første store spejderoplevelse i eventyrlandet, som han kaldte de midtjyske bakker nær Himmelbjerget.²⁸⁹ Lejrens vært var civilingeniøren O.E. Andersen, som var med til at sætte ideologien om det nationale engagement i første række blandt Flensborg-spejderne.²⁹⁰ Ifølge Hans, havde han en lang række egenskaber, der begejstrede de flensborgske drenge for Danmark, og hos de danske værter, som de var indkvarteret hos, blev de mødt af en gæstfrihed

²⁸¹ Noack 1977, 194.

²⁸² Thomsen 2018, 255-56.

²⁸³ ADCB P295-46: 1925-35 Rejser til Danmark.

²⁸⁴ Lassen 1986, 75.

²⁸⁵ Nielsen 2005, 96-100.

²⁸⁶ Leckband 1977, 222.

²⁸⁷ Nørgaard 1977, 128.

²⁸⁸ Ramsing 1977, 52.

²⁸⁹ Paulsen 1977, 156.

²⁹⁰ Nielsen 2005, 102.

der gjorde dybe indtryk hos dem.²⁹¹ Dertil var Flensborg-spejderne altid velkomne ved de danske divisionsturneringer. Indbydelser fra danske tropper til deltagelse i lejre bragte stor glæde. Sammen med de danske spejdere kunne de flensborgske føle sig veltilpas, og samtidig samle kræfter og inspiration til kommende opgaver.²⁹² Helmut oplevede også, at den danske befolkning var flinke mod spejderne, når de var på tur, og mente dertil at ”netop disse små lyspunkter var det lille lod, der hver gang fik vægten til at gå i den rigtige retning. Vi fik kræfter nok til at stå imod med.”²⁹³ Dertil havde sangene en fast forankret plads i spejderlivet, som Hans sagde: ”Et stærkt bindeled i dette fællesskab var s a n g e n - tropssangen, korpsangen, spejdersangen - den danske sang! Jeg husker ikke et møde, hvor der ikke blev sunget.”²⁹⁴ Spejdermusikken var da også en del af indslagene i andre forbindelser eks. Spillede de musik ved juletræstænding og vigtigst af alt årsmødet. De unge kunne altså her samles om en fælles interesse, og derved knyttede sociale relationer imellem hinanden sammen.

I landdistrikterne var det i første omgang de dansksindedes hjem, der lagde huse til mindretallets foreningsliv. Efterhånden som behøvet for plads blev større rykkede det dog ind i skoler og forsamlingshuse, hvor der bl.a. kunne være plads til foreningsmøder, gymnastik og en lang række andre aktiviteter. Vigtigst af alt var, at de kunne samle flere danskere på et sted, og så gav de foreningslivet mulighed for at udfolde sig.²⁹⁵ Frederik Mommsen fik ifm. Sit arbejde i Flensborg Ungdomsforening til opgave at få en ungdomsforening stablet på benene i sin hjemby Harreslev. Bedst mindedes han foreningens første julefest, hvor de unge dansede om juletræet. Problematisk var dog nogle af foredragene, der blev holdt uden tilpasning til publikum. Risiko i sådanne tilfælde kunne det være, at de lærde danskere lyst til at holde de belærende foredrag kunne svinde ind, og hvis interessen for danskernes besøg var dalende, ville de måske slet ikke belemre sig med at tage sydpå. De nordfra kommende danskere var dog vigtige brikker i puslespillet om at få Danmark tættere på sydslesvigerne, hvilket Christine Jepsen beretter om efter et efterårsmøde i Valsbøl, hvor færre danskere end tidligere havde taget del:

”Det vilde jeg ønske, at der vilde blive gjort mere for i Danmark, at Kursen blev sat herved mod Syd engang om Aaret. Hertil kan maaske siges, at der er gode Møder nok i Danmark; det er jo ganske rigtigt; men det er os til saadan en Styrke, og det bliver saadanne Fest-dage, naar vi faar snakket med gode danske Mennesker.”²⁹⁶

²⁹¹ Paulsen 1977, 156.

²⁹² Nørgaard 1977, 130.

²⁹³ Leckband 1977, 222.

²⁹⁴ Paulsen 1977, 159.

²⁹⁵ Thomsen 2018, 228.

²⁹⁶ ADCB P561: Brev 8.10.1933.

Efterhånden fik Harreslev Ungdomsforening udvidet aktiviteterne med sanglege, folkedans, små teaterstykker, gymnastik og friidræt.²⁹⁷ Gymnastikken og fællesskabet fyldte meget for Christine Jepsen. I 1928 var hun i Jaruplund en periode, hvor hun tog del i gymnastikholdet for piger. ”Gymnastik er jo noget af det morsomste”,²⁹⁸ mente hun, men ønskede dog at de var flere. Dette problem løste de ved at invitere pigerne og karlene fra Valsbøl og derved samle de unge på tværs af byerne, ikke kun til gymnastik, men også kaffe og sanglege: ”Nej hvor var det morsomt; de var alle i saadant Humør.”²⁹⁹ I et senere brev beretter hun også om, hvordan ungdommen hver nytårsdag samledes i Valsbøl til tændt juletræ med julesange og sanglege, mens de gik rundt om træet: ”Man bliver saa glad ved at se saa mange unge, for vi gaar saa tit og synes at vi er saa faa (...) det var da alle nogle, som vi kender godt.”³⁰⁰ Dette år var de samlet op imod 100 unge.

Til at passe kontakten mellem gruppen af unge sydslesvigere, der havde været på diverse skoleophold i Danmark, opstod Elevforeningen for Sydslesvig i marts 1922. Foreningens formål var ”at vedligeholde forbindelsen mellem forhenværende elever fra Sydslesvig på danske høj-, efter-, landbrugs-, husholdnings og andre fagskoler.”³⁰¹ Aktiviteterne foreningen på fast basis foranstaltede var en forårsrejse til København, sommerstævne, sommerudflugt og generalforsamling med fest tredje juledag.³⁰² Udflugterne, der ofte var til Danmark, kunne eks. Være et besøg på en højskole,³⁰³ hvor der så var mulighed for at møde ens danske kammerater. Julefesten var især et højdepunkt på året, hvor de unge dansksindede i fællesskab kunne dele deres danske erfaringer og dyrke deres fælles danske identitet,³⁰⁴ både gamle som nye medlemmer. Hertil var både Bernhardt Born og Christine Jepsen henholdsvis enige om, at ”det var rart og kom sammen med saa mange gamle Højskoleelever.”³⁰⁵ og ”Humøret stod højt. Du kan tro, vi havde det sjovt. (...) Vi morede os alle godt, det er saadan en hyggelig Fest fordi vi alle kender hinanden.”³⁰⁶ Det tyder altså på, at de unge dansksindede, som deltog i julefesten og angiveligt også i de andre aktiviteter, altså i nogen grad var de samme personer. Om ikke andet var julefesten en oplagt anledning til at blive ajourført med hinandens foretagender for det forgangne år.

²⁹⁷ Mommsen 1986, 50-51.

²⁹⁸ ADCB P561: Brev 25.11.1928.

²⁹⁹ Ibid., 25.11.1928.

³⁰⁰ Ibid., 6.2.1929.

³⁰¹ Henningsen 2007, 28.

³⁰² Thomsen 2018, 252.

³⁰³ ADCB P561: Brev 11.6.1930.

³⁰⁴ Thomsen 2018, 253

³⁰⁵ ADCB P207-2: Breve fra Born, Bernhardt 8.1.1927.

³⁰⁶ ADCB P561: Brev 6.2.1929.

Fast tradition var de danske årsmøder, hvor mindretallet kunne holde friluftsmøde under Dannebrog. Lørdag aflagde Den slesvigske Forening beretninger, mens programmet om søndagen var spækket med punkter. Om morgenen var der fælles flaghejsning på årsmødepladsen efterfulgt af dansk gudstjeneste; Om eftermiddagen var der forsamling i Duborg-Skolens gård, hvorefter Flensborg-spejdernes orkester gennem byen ledte an til årsmødepladsen; Om aftenen var der så adskillige sammenkomster i de danske forsamlingsbygninger.³⁰⁷ Denne dag var en vigtig manifestation for det danske i Sydslesvig, som man næppe ville gå glip af. Selvom de kom langvejs fra Strukstrup, så var det for Marie Lassens familie en tradition de altid skulle med til. Flaghejsningen ville de med til, og så måtte de tidligt op for at nå det!³⁰⁸ Som spejder fik Ingrid Nørgaard ansvar for at vise de nordfra kommende gæster rundt i Flensborg. Gæsterne var der for den danske sags skyld, og var meget interesserede i forholdende. ”Dejlige dage var det, og de gav kraft til et nyt år. Dette var jo i så høj grad et møde med det Danmark, vi holder af.”³⁰⁹ Møderne bragte ikke kun folk nordfra til byen, men ligesom i Maries tilfælde også folk fra Sydslesvig. Det var en mulighed også for de danske unge, at mødes og socialisere med hinanden, samtidig med at de kunne vise hvad de i fællesskab havde øvet:

”Saa blev der opført (...) Folkedanse af Harresle og Slesvig Ungdomsforeningen. Her var vi ogsaa meget glad til at Slesvigs Ungdom er kommen op til Flensborg om at vise hvordan de arbejder der nede.”³¹⁰

Dertil mindes Helmut, at selvom talerne ikke nødvendigvis interesserede børnene, så holdt han på, at ”samhørighedsfølelsen også – måske ubevidst – betød noget for de helt unge. Der var mennesker, der rejste langt for at være sammen med os.”³¹¹ De danske gæster var et betydeligt symbol på, at de dansksindede i lige så høj grad blev betragtet som danskere, og denne bekræftelse var vigtig for den enkeltes selvopfattelse.³¹² Begivenheden var også en oplagt mulighed for de unge, om end de var nye eller gamle medlemmer af mindretallet, at blive bekræftet som en del fællesskabet af de nordfra kommende danskere jævnfør Jenkins etniske/nationale identifikation.

³⁰⁷ Rasmussen 2011, 130-31.

³⁰⁸ Lassen 1986, 78.

³⁰⁹ Nørgaard 1977, 119-20.

³¹⁰ ADCB P207-3: Breve fra Jensen, Vilhelm 21.9.1924.

³¹¹ Leckband 1977, 209.

³¹² Thomsen 2018, 256.

De unges individuelle danskhedsudtryk

I de to forrige analyseafsnit er de unges og børnenes udtryk ifm. institutioner og fællesskaber blevet gennemgået for deres indtryk deraf. Her vil der forsøges at granske efter deres egne udtryk omkring alt det danske, altså vil de tidligere parametre blive inddraget i dannelsen af et helhedsbillede for deres danskhedsudtryk. Det vil derfor blive vurderet hvordan deltagelsen i de forskellige danskhedspraksisser for de enkelte har påvirket deres selvforståelse ift. Deres danske identitet.

Initiativ og incitament

En faktor der indtil videre i undersøgelsen ikke i så høj grad er blevet taget hensyn til, er de unges egne initiativer og incitament – man kunne også sige lyst – til at være en del af Danmark og den danske kultur. For nogle af undersøgelsens fokuspersoner kom danskheden ikke som en selvfølge, hvis man tager deres familier i betragtning ift. De dansksindede familiers naturlige påvirkningskraft i retning af et liv med det danske. Desuden ville nogle af de initiativer, som de dansksindede unge tog, ikke passe ind i de forudgående afsnit, hvorfor de her vil blive undersøgt.

Frederik Mommsens vej mod det danske begyndte under afstemningskampen. Hans forældre havde en tid forinden gennemført sindelagsskiftet, men havde, ifølge ham selv, ikke påvirket ham, da han på daværende tidspunkt stadig følte sig som en slesvig-holstener. Efter han tilfældigvis støtte på et dansk flyveblad, som kort beskrev den danske side af hjemstavnhistorien, og en efterfølgende samtale med en tidligere skolelærer, besluttede han sig for selv at granske hjemstavnsens forhistorie.³¹³ Dette og et par andre begivenheder ledte ham over i et dansk sindelag, og skulle siden da efter sigende ikke have oplevet perioder af tvivl. Nysgerrigheden fik ham altså til at søge mod det danske, hvor han tilmed fandt en fortrøstningsfuld tilværelse, der skulle være med ham resten af sit liv. Sproget kom til senere da han vha. Den Sønderjyske Fond og Dansk Røde Kors kom til Holstebro for at få bugt med en lungebetændelse. Incitamentet kom angiveligt fordi lægen efterlod en dansk udgave af romanen *Fem uger i ballon* af Jules Verne, som Frederik begyndte at stave sig igennem, og derved efter sin egen mening fik sine første timer i dansk. Senere på hospitalsgangen måtte han en lørdag vælge aftensang, og valget faldt på ”Det var en lørdag aften” som han måske naivt selv synes var smuk.³¹⁴ I Holstebro fik han altså muligheden for i nogen grad at undersøge det danske sprog,

³¹³ Mommsen 1986, 46-47.

³¹⁴ Ibid., 47-48.

men byen var også det første sted hans nyerhvervede danskhed led et knæk. Her overværede han genforeningsfesten på dansk grund, der dog med afstemningens resultat endte i melankoli: ”Det var for meget for mig. (...) Jeg blev dansk i den sikre forvisning om, at vi kom til Danmark, og her så jeg det første bevis for, at jeg stod udenfor Danmarks port.” Efter opholdet vendte han immervæk dansktalende hjem til Flensborg, og dette skulle i eftertiden betyde så meget for ham: ”Dette ophold i Danmark blev for mig den grundvold, hvorpå jeg kom til at bygge min danske fremtid.”³¹⁵ Selvom opholdet i udgangspunktet var i en uheldig anledning, blev det i sidste ende et slumpestrøg med vidtrækkende konsekvenser for hans danske identitet.

Om end Wilhelm Iversens forældre og familie var dansksindede, der endda udadtil proklamerede det på afstemningsdagen, så afslører han ikke i hvor høj grad de specifikt har påvirket ham imod det danske. Til gengæld tog han selv initiativet til at lære dansk, selvom det var af hensyn til fremtidige muligheder indenfor handelserhvervet, frem for det dansk kulturelle aspekt. Praktikaliteten i at kunne dansk blev dog det spæde skridt ind i den danske verden. På danskurset samledes han sammen med de andre unge deltagere samtidig med at han lærte om store danske mænd, som den tyske skolegang naturligvis ikke havde undervist i. I kølvandet på det nystartede ungdomsarbejde kom han således også ifm. de danske kredse, hvor han i Hjemmet nu ofte mødtes samme med andre unge dansksindede.³¹⁶ Wilhelm fandt i den danske ungdom et fællesskab, hvor man med tiden kom tættere og tættere på hinanden, og så havde han tilmed sin ene barndomsven, Friedrich Petersen, at støtte sig op af.

Som tidligere nævnt var det gennem broderen Eriks fortællinger om livet i Danmark, at Hans Paulsen blev inciteret til at lære det danske sprog. Eftersom moderen ikke selv magtede det danske sprog, og broderen angiveligt havde travlt med at arbejde i Danmark, måtte Hans derfor selv tage initiativ til at lære sproget. Biblioteket på Flensborghus var den første destination på vejen, hvor han straks gik i gang med børnebøger og de kulørte serier i ugebladene Hjemmet og Familie Journalen, der, som tidligere nævnt, var nemme at leve sig ind i. Allerede her fandt han stoffet spændende, og da han samtidig ikke trivedes i den tyske skole, besluttede han sig yderligere for at tage kontakt til Duborg-Skolen for få information om deres danske sprogkurser. I stedet for et dansk kursus blev han omskolet, og den danske skole faldt ham meget bedre ind: ”Det var en oplevelse for mig at leve i et skolesamfund, der byggede på gensidig tillid og forståelse.”³¹⁷ Selvom Hans var udefrakommende formåede han alligevel, at falde godt til i det danske skolesystem. Om han blev en bedre elev i den danske skole end han var i den tyske,

³¹⁵ Ibid., 48.

³¹⁶ Iversen 1977, 37-38.

³¹⁷ Paulsen 153-54.

melder historien intet om. Til gengæld var hans minder om den danske skolegang i langt højere grad positive sammenlignet med de tyske.

Uddannelse og livet i Danmark

De enkelte individers valg kunne også ske ifm. Deres valg af uddannelse – i disse tilfælde valg af danske uddannelser. Studietid i Danmark var en unik måde for de enkelte unge at få en langvarig påvirkning fra det danske hverdagsliv, der normalvis ikke var muligt ved hhv. skole- og ferieopholdene. Dertil bør nævnes, at miljøerne på skolerne i og for sig var isoleret fra den omkringliggende verden, da stort set alle aktiviteter ville have fundet sted på skolerne. Ydermere ville et ferieophold som barn potentielt være farvet af, at værtsfamilien ville vise sig selv fra sin bedste side og så vidt muligt varte op for børnene, så de fik et mindeværdigt ophold.

Efter opholdet på Rens Efterskole i vinteren 1924-25,³¹⁸ henvendte Niels Kjems sig til Niels Bøgh Andersen, for at høre om han ikke ville læse til lærer. Forespørgslen var med henblik på, at han efter studiet skulle vende tilbage til Sydslesvig for at undervise mod betaling for uddannelsen. Til trods for det favorable tilbud, ville Niels dog selv bestemme hvornår han kunne drage hjem, og hjem ville han uanset.³¹⁹ Han blev dog hurtigt udfordret på det rigsdanske, som han endnu ikke kunne formulere sig præcist på, da han startede på Tønder Seminarium. Her var ingen hjælp at hente til, at slippe af med den sønderjyske dialekt, og tilmed mistede han modet da han fik sine karakterer for stilskrivning, som ligefrem ledte til angst. Han kæmpede sig dog igennem, og i 1929 var lærereksamenen i hus – nu kunne han vha. af sin vennekreds begynde som vikar ved Københavns kommuneskoler.³²⁰ I hovedstaden fik han mulighed for at udvide sine dansk kulturelle horisonter, hvilket han til fulde fem udnyttede: ”Det bedre ved tiden i København var alle de mange muligheder, som byen bød for kunstneriske oplevelser. Kunst var min store interesse.”³²¹ Ingrid Nørgaard fik en lignende kulturel udfoldelsesmulighed, da hun var i København som kokkeenepige. Her var hun især betaget af Statens Museum for Kunst og Thorvaldsens Museum, dertil var det nu noget andet at opleve skuespillene på Det Kongelige Teater i København sammenlignet med når de gæstede Flensborg.³²² Altså var det en oplevelse at se den danske kultur i dets naturlige rammer ift. Når kulturen bragtes ud. Med årene greb hjemveen dog hårdere og hårdere fat i Niels og følelsen af ensomhed nedbrød ham. Ifølge ham

³¹⁸ ADCB P295-28: Vinter 1924/25.

³¹⁹ Andersen 1974, 146.

³²⁰ Ibid., 146-57.

³²¹ Ibid., 165.

³²² Nørgaard 1977, 133.

selv, skyldtes det ikke manglen af venner, der ellers altid rakte ud til ham, men at hans danskhed føltes divergerende fra danskernes: ”Det var noget fremmed, jeg mødte dér; nok var jeg dansk, men min bevidsthedsverden var alligevel en anden end den normale danske.”³²³ På trods af en gennemgående interesse i den danske kultur og forsøget på at leve et normalt liv i Danmark, følte Niels altså en vis fremmedgjorthed stillet overfor alle de danske muligheder hovedstaden nu engang bød på. Der var noget da trak i ham, og selvom han måske inderligt kæmpede for at finde meningen i livet der, så vendte han tilbage til Sydslesvig da den første mulighed viste sig.

En unik mulighed for uddannelse i København åbnede sig for Marie Lassen efter incitament fra sine forældre. På baggrund af den nyåbnede børnehaven i Slesvig by i 1928, opfordrede de hende til at uddanne sig som børnehavelærerinde, og vha. rektor Andreas Hanssen på Duborg-Skolen, blev hun optaget på Frøbel-Højskolen i København.³²⁴ Hun fik her nu mulighed for ikke blot at opleve det danske liv og kulturen, men også det unge danske studiemiljø. De to år uddannelsen varede var en stor oplevelse for hende, hvor hun til nøds dog havde et sikkerhedsnet at falde tilbage på:

”København blev en stor oplevelse for en lille landsbybo som mig. Det første indtryk var overvældende, men jeg fandt mig hurtigt til rette (...) det var to dejlige år: Jeg fandt mange nye venner, og de gamle venner, (...) gjorde alt for, at jeg faldt godt til i den store by.”³²⁵

Dertil blev hun nærmest betragtet som medlem af Studenterforeningen Heimdal og Studenter-samfundets sønderjyske kreds, hvor hun fik gensyn med tidligere gæster på familiens gård. Uddannelsesopholdene kunne altså både give et unikt og langvarigt indspark af dagligdag og kultur, som ellers ikke i samme grad var muligt ved de gængse kortere ophold og rejser der i bredt omfang blev tilbudt mindretallets unge.

Med det sagt var de kortere ophold ikke nødvendigvis ensbetydende med, at de unge fik et dårligt udbytte ift. Et længere ophold. Annelise Johannsen var ifm. Sin studentereksamen på et ca. fem ugers ophold i København. Hendes store ønske var at tage en dansk studentereksamen, hvilket hun vha. af Duborg-Skolens lærerkollegie begyndte på i 1926. Det endte med, at hun som privatist begyndte på Københavns Universitet, men den treårige uddannelse skulle gennemføres på halvandet år. Hun havde dog fået blod på tanden, og i maj 1928 drog hun til København for at tage sin studentereksamen. Selv havde hun aldrig før været i byen, og kendte

³²³ Andersen 1974, 173.

³²⁴ Lassen 1986, 78-79.

³²⁵ Ibid., 79.

derfor heller ingen mennesker hun kunne kontakte, men heldigvis havde H.P. Hanssens kone fået nys om hendes ankomst, så hun havde nogen at tilbringe dagen sammen med.³²⁶ På trods af nogle strenge uger bestod hun sin eksamen, men stod ellers alene indtil seminarielærerinden Kirsten Nielsen henvendte sig til hende, da hun ikke syntes hun skulle være alene på sin dimissionsdag. Selv med lykønskninger fra adskillige mennesker og Kirstens nærvær, følte hun sig nu engang så alene blandt de glade danske studenter – hun kendte jo ingen andre studenter hun kun fejre festligheden sammen med.³²⁷ Erindringerne vidner om, hvordan oplevelsen i kontrast til eks. Maries ophold kunne se ud, hvis man ikke havde nogle, bekendte at falde tilbage på i ensomheden. Desuden var Annelises eksamensuger intensive, hvilket på forhånd måske havde påvirket hendes humør og simpelthen havde brændt hendes overskudsenergi ud. Alligevel giver hun udtryk for, hvordan hun følte sig ensom ude for det festlige fællesskab de danske studenter havde, og ville måske ønske hun sammen med andre var en del af det. Måske oplevelsen havde været anderledes, hvis de to andre elever fra Sydslesvig, hun skulle have læst med, ikke var hoppet fra inden start havde mindet været mere positivt. Immervæk beretter hun om studentertiden: ”Men navnlig fik jeg et dejligt minde om glade unge menneskers umiddelbarhed og hjælpsomhed.”³²⁸

Kontakten til det danske

En måde for den enkelte, at holde det danske ved lige, var ved at opretholde en fast forbindelse til kontakterne nord for grænsen. Ved at holde kontakten gennem en mere eller mindre varig kommunikation, ville det danske sindelag løbende reproducere. Dertil kunne man ajourføre sig med sine bekendte og kammerater, og evt. tage skridtet videre gennem gensidige besøg.³²⁹

Kontakten til danske mennesker gennem højskole- og efterskole- og ferieophold var da også yderst fordelagtigt, ifølge Hans Detlef Andresen.³³⁰ Ikke blot blev deres kontakter udvidede, men disse danskere kunne også indtage en vigtig plads i den unge dansksindedes liv. Tidligere er det med Helmut Leckbands eks. Blevet påvist, at disse ophold kunne give livsvarige venskaber, men det kræver også et engagement fra begge sider at vedligeholde sammenholdet. Christine Jepsens, senere Lund, breve til højskoleveninden Karen Vestergaard er tydelige eksempler på, hvor stor betydning vedligeholdelse af kontakten var, til trods for hverdagens forskellige

³²⁶ Johannsen 1977, 96-98.

³²⁷ Ibid., 98-99.

³²⁸ Ibid., 99.

³²⁹ Thomsen 2018, 197.

³³⁰ ADCB P158: Dansk bonde i tysk hjemstavn, 32.

distractioner.³³¹ I brevene giver Christine udtryk for hvor meget hun især savner Karen og ville ønske de kunne ses oftere, men lige så meget drømmer hun sig også tilbage til tiden på Uldum Højskole. Hendes første brev efter opholdet i sommeren 1928³³² var præget af længsel efter opholdet og ruelse over ikke at få sagt farvel til alle sine kammerater.³³³ Højskolen var nærmest lyspunktet i hendes liv:

”naar jeg tænker paa den Sommer paa Højskolen saa kan jeg blive helt vemodig, for da syntes jeg at det var skønt at leve og der var noget at leve for; men nu er det som om alting er saa ligegyldigt, hvad Nytte og hvad Mening er der i det hele.”³³⁴

Tydeligt bliver det her, hvor stor en indflydelse ikke blot skolen men også medmenneskerne havde på de unges liv, når livet derefter til tider kan føles meningsløst. Det stod da også klart for Bernhardt Born efter han var kommet tilbage på Danebod Højskole fra juleferien i Flensborg, at elevernes forhold imellem på ubeskrivelig vis havde ændret sig meget fra før jul, og at han nok skulle komme derfra med en mindst en god kammerat:

”dog synes jeg at der er sket nogen Forandring i vore Forhold imellem os Elever, det er ligesom man kender hinanden meget bedre nu efter Juleferie og der er vist mange af os som gaar hjem med en godt Højskolkamerat.”³³⁵

Som hans mor afslørede, så skulle det vise sig at han ikke blot fik én enkelt kammerat, men syv styks fra forskellige steder i Danmark. De havde fået den idé at holde kontakten ved på skift at skrive i en bog de kaldte ”Vennebud”, som de så sendte minimum hver 14. dag fra den ene til den anden. Ifølge moderen, ”saa den er helt interessant at læse igjennem, og man faar der forskjellige Meninger at høre.”³³⁶ Hvorvidt praksissen blev holdt ved lige, melder brevene intet om, men kreativiteten i påfundet var dog unik, hvorved der muligvis var større vilje til at holde bogen i omgang.

Med det sagt var der også bagsiden af medaljen. Kontakten var en skrøbelig ting, som ikke blot afhang af den enkeltes engagement og interesse i venskabet, men også af den værdi eller nytte som sammenholdet blev pålagt. Christine giver i et andet brev udtryk for, hvor dejligt det er at høre fra sine højskolekammerater, men samtidig at det kan være anstrengende at skulle skrive til så mange:

³³¹ ADCB P561: Breve 1928-46.

³³² ADCB P295-28: Sommer 1928.

³³³ ADCB P561: Brev 16.8.1928.

³³⁴ Ibid., 11.6.1930.

³³⁵ ADCB P207-2: Breve fra Born, Bernhardt 9.2.1927.

³³⁶ ADCB P207-2: Breve fra Born, Johanne 27.3.1928.

”Ja, det er dejligt at høre fra sine Højskolekammerater. Men det er jo ikke saa let at overkommet at skrive til saa mange. Jeg synes nu ogsaa lige som du, at bare der er nogle faa som man kan holde Forbindelsen vedlige med.”³³⁷

Dog er det farlige ved kun at skrive med få selvfølgelig, at man er afhængig af de enkelte personer kontakten holdes med. Men med den travle hverdag, som Christine eks. Havde, så kunne det være svært at holde mange bolde i luften på en gang og finde tid til flere personer. Problematikken i få kontakter er så, at det til gengæld er vigtigt at få svaret på hinandens breve i fornuftig tid. Selv beskriver hun angsten for at miste forbindelsen efter hun i et par måneder ikke har svaret på Karens julehilsen:

”ja det er en ussel Undskyldning (...) Straffen jeg faar, er vel nok, at jeg lidt efter lidt mister Forbindelsen med dem, jeg holder af. Mon du kan tilgive mig Karen, for du maa ikke tro, at jeg aldrig tænker paa dig, for det gør jeg tit.”³³⁸

I Christines tilfælde var hun heldig, at Karen var så overbærende overfor hendes undskyldninger og stadig ville holde kontakten. Familien Borns børn, især Bernhardt, undskyldte ligeledes i en håndfuld breve til Schrøder søstrene for at de ikke fik svaret på deres breve, men forsikrede samtidig om, at det ikke var glemsomhed, men nærmere fordi ting kom i vejen.³³⁹

³³⁷ ADCB P561: Brev 6.2.1929.

³³⁸ Ibid., 14.3.1931.

³³⁹ ADCB P207-2: Breve 1924-29.

Konklusion

Med folkeafstemningerne i 1920 og den efterfølgende grænserevision, var Danmark nu rykket nærmere Sydslesvig. Den nye grænse betød en forbedring af den kulturelle forbindelse til Danmark. Vejen var nu banet for et kulturelt, moralsk og økonomisk støttearbejde fra den danske stat og danske nationale kredse. Dertil var der med den demokratiske Weimar-forfatning blevet åbnet op for en række muligheder, som gav forbedrede betingelser for det danske nationale arbejde. I kølvandet på disse grundlovssikrede rettigheder, og de økonomiske bevillinger og støtte fra Danmark, begyndte oprettelsen af skoler for mindretallets børn, foreninger for de unge og praksisser for både børn og unge. Disse initiativer mødte sin modstand i det tyske samfund, men satte de danske børn og unge i kontakt med og holde dem i det danske fællesskab.

Gennem det i undersøgelsen formelle danskhedsudtryk, blev børnene og de unge mødt af de danske institutioner og organisationer. De danske skoler i Flensborg foranstaltede i første omgang børnenes introduktion til det danske sprog, men også den danske historie og kultur. Nogle børn måtte imidlertid gå igennem den tyske skole, før den danske skole blev tilgængelig for dem. Overgangen til den danske skole bød på blødere rammer, hvor lærerne stod eleverne nære, og man i fællesskab dyrkede danskheden. I den danske skole kunne sprogkundskaberne forbedres ved danskundervisning og dansk undervisningssprog, mens de andre skolefag samtidig fik et dansk islæt. Skolerne kunne også gennem udflugter trække på kulturelle aspekter, ikke kun i Sydslesvig men også i Danmark. I de danske skoler var drenge og piger blandet sammen i klasserne, hvilket gav relationer på tværs af kønnene. Dette bidrog til en fællesskabsfølelse blandt eleverne. Eleverne fik gode oplevelser og minder fra skolerne, og blev derigennem formet og gjort identiske med det danske. Dette blev også bekræftet ved deres dimission fra Duborg-Skolen, med optagelsen i en forening for tidligere elever med fælles dansk værdisæt. Skolerne kunne altså bygge fundamentet for en dansk identitet hos eleverne ved at dyrke børnenes danske bevidsthed. Ved bl.a. at lære det danske sprog i skolen muliggjorde det, at børnene senere kunne tage en uddannelse i Danmark. Ved at tage en uddannelse i Danmark kunne de unge selvstændigt leve sig ind i det danske liv, den danske tilværelse og kultur. Livet i Danmark kunne være overvældende og præget af hjemve, hvis ikke de unge havde bekendtskaber i nærheden. Uddannelserne var udfordrende, og krævede at de unge fuldt ud beherskede det danske sprog.

I landdistrikterne kunne børn og unge, udenfor skolemiljøet i Flensborg, om eftermiddagen eller aftenen få kendskab til og forbedre deres danske sprog gennem læsning og skrivning. Børnene kunne samtidig tilegne sig dansk kultur gennem historie og geografi. Især sange fungerede

som en national markør, der ikke blot øvede udtalelse, men også forkyndte kulturen og historien. I sammenværet med andre elever blev den danske nationale fællesskabsfølelse styrket, og samtidig blev der skabt relationer på tværs af aldre, grundet undervisningens vilkår. Fælles for de danske skoler og vandrelerernes danskundervisning var, at de kunne bruges som et forberedende element til efter- og højskoleophold i Danmark.

Tilbuddene om danske skoleophold var en praksis, som havde potentiale for at vække den potentielle danskhed hos de unge sydslesvigere. Et dansk skoleophold kunne for de unge dansksindede blive et lyspunkt i tilværelsen. Dertil kunne højskolens folk inspirere dem for fremtiden og lede dem på nye danske veje, når de kom hjem igen. En vigtig måde for børnene og de unge, at holde danskheden ved lige, var gennem vedvarende kontakt med danskere. Kontaktpersonerne var ofte tidligere højskolekammerater, som de unge havde knyttet tætte bånd med. Forbindelsen til kammeraterne var med til at vedligeholde forbindelsen til det danske, hvorved det danske sindelag løbende blev reproduceret. Ved et dansk arbejdsophold fik de unge mulighed for at supplere den nationale påvirkning fra skoleopholdene med erfaringer fra det danske hverdagsliv. De danske hjem kunne, modsat de sydslesvigske, indefra konsolidere den nedarvede danskhed og kultur i isolation fra den hjemmetyske påvirkning af identiteten. Arbejdsopholdene fandt dog oftest sted på gårde langt fra sociale fællesskaber, hvilket de tidligere højskoleelever hagede efter.

Hvis en eller flere af forældrene var dansksindede var disse oftest arnestedet for børnenes og de unges rituelle nationale påvirkning. For familierne gjaldt det ofte at tilgangen og opdragelsen indenfor det danske fik betydningsfulde konsekvenser for børnene ift. Deres fremtid. En påvirkning i retning af det danske ville give et positivt udfald i det danske fællesskab, men samtidig skabe problemer for fremtiden i det tyske samfund. Forældrene kunne påvirke børnene og de unge gennem læsning af danske bøger såvel som specifikke ugeblade, der især faldt i deres smag og passede til aldersgruppen. Disse bøger og ugeblade fik de unge ofte som julegaver fra danske kredse eller på biblioteket på Flensborghus. Børnene kunne også gives et dansk islæt ved at feriere hos familiemedlemmer bosat i Danmark, hvorved børnenes sprog og kulturelle verdensbillede i danske omgivelser blev formet. Nogle forældre inviterede også danskere til Sydslesvig, for at bringe kulturen og fællesskabet ind for hjemmets fire vægge. Herved kunne børnene observere og få vækket interesse for det danske.

Forældrene havde også den praksismulighed at sende børnene på ferierejser til fremmede danske familier. I stil med opholdene i danske familiemedlemmers hjem, kunne disse ved gentagende besøg det samme sted, få stor betydning for børnene. Gentagende ferier kunne være

med til at danne en dybfæstet socialrelation til de danske familier, der kunne fastholdes i utallige år. Samtidig var der en mulighed for at forbedre børnenes danske sprog på daglig basis i flere uger. Dertil efterlod de også et positivt indtryk af danskernes godhed hos børnene, og viste dem hvor prisværdigt samhørigheden i det danske fællesskab kunne være.

Foreningerne blev for de unge et kulturelt samlingspunkt, hvor de kunne mødes, dyrke og fejre deres danske fællesskaber og interesser. De kulturelle praksistilbud repræsenterede et bredt udbud af socialiseringsmuligheder, hvor unge kunne mødes om deres interesser som f.eks. skuespil, sport, spejderlivet eller som tidligere højskoleelever. Her kunne de unge internt have indflydelse på dagsordenen og tilpasse fællesskaberne afhængigt af medlemssammensætningen, og samtidig kunne de erhverve en tætsluttet kreds af faste venner. Foreningerne kunne også byde på sammenhold i form af stævner, grupperejser og lejrture både i Sydslesvig og Danmark. Gennem stævnerne kunne de unge mødes med ligesindede danskere, socialisere med dem og dyrke et dansk sammenhold. De danske årsmøder kunne overskride de forskellige foreningers grænser og samle alle uanset interesse i den fælles fejring af den sydslesvigske danskhed. Her kunne alle mødes i enighed om den fælles danske identitet, og ville med gæster fra Danmark få bekræftelse i deres nationale tilhørsforhold.

I det individuelle danskhedsudtryk blev det undersøgt, hvordan børnene og de unge selv kunne tage hånd om deres danskhed. Mødet med det danske var for nogle unge en tilfældighed, nysgerrighed eller inspiration som kunne bane vejen frem for det danske; andre unge vurderede nytteværdien i at lære det danske sprog og den danske side af historien.

Børnene og de unge mødte og udfoldede deres danskhed og danske identitet gennem en række individuelle tiltag og i forskellige fællesskaber. Disse reagerede de forskelligt på, men fælles var, at praksisserne på varierende måde fik stor betydning for, hvordan den enkeltes danskhed kom til udtryk.

Kilder og litteratur

Upublicerede kilder

P158-6 Andresen, Hans Detlef. 2008. *HDA erindringer: "Dansk bonde i tysk hjemstavn"*.

P207-2 Schrøder, Ellen Marie. 1919-60. *Breve fra Sydslesvigere B-H*.

P207-3 Schrøder, Ellen Marie. 1920-59. *Breve fra Sydslesvigere J-T*.

P259-19 Lindstrøm, Gustav. 1921-64. *Breve fra forskellige K-W*.

P295-10 Kjems, Niels. 1922-1972. *Skole- og vandrelærervirksomhed*.

P295-14 Kjems, Niels. 1922ff. *Foredrag 1*.

P295-20 Kjems, Niels. 1922-60. *Niels Kjems' dagbøger og optegnelser*.

P295-23 Kjems, Niels. 1931-32. *Breve fra forskellige 6*.

P295-28 Kjems, Niels. 1923-45. *Lister over sydslesvigeres skoleophold i Danmark 1*.

P295-46 Kjems, Niels. 1921-45. *Socialt og kulturelt arbejde i Mellemslesvig*.

P425 Ingwersen, Erika. 1996. *Erindringer*.

P561 Lund, Christine. *Breve til højskoleveninden Karen Vestergaard 1928-46*.

P717 Julius, Franz. *Erindringer*.

Publicerede kilder

Andersen, Niels Bøgh. *Fiskersøn fra Aventoft*. København: Gyldendal, 1974. Print.

Berg, Jens. *Fanget på Østfronten: tvunget i tysk uniform*. København: Gyldendal, 2011. Print.

Iversen, Wilhelm. "Vi johannitere". *Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. (Red.) Lars H. Schubert og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1977. Print. S. 11-47.

Johannsen, Annelise. "Mit store ønske: At gå i dansk skole". *Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. (Red.) Lars H. Schubert og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1977. Print. S. 86-102.

Kjems, Sven. "Da Harreslev var en landsby". *Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982*. (Red.) Jørgen Hamre og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1986. Print. S. 134-154.

Lassen, Marie. "Dansk pige i Strukstrup". *Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982*. (Red.) Jørgen Hamre og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1986. Print. S. 62-91.

Lisberg, Henrik. "Spejderdrengen fra Sct. Hans Kirketov". *Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982*. (Red.) Jørgen Hamre og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1986. Print. S. 24-61.

Leckband, Helmut. "Det kunne have været værre". *Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. (Red.) Lars H. Schubert og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1977. Print. S. 197-236.

Mommsen, Frederik. "Fra tysk arbejderbarn til dansk folkebibliotekar". *Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982*. (Red.) Jørgen Hamre og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1986. Print. S. 24-61.

Noack, Bent. "Opvokset i Flensborg: Et privilegium". *Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. (Red.) Lars H. Schubert og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1977. Print. S. 160-196.

Nørgaard, Ingrid. "Sagen var alt og bandt". *Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. (Red.) Lars H. Schubert og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1977. Print. S. 103-146.

Paulsen, Hans. "Fra tysk skoleelev til dansk spejderdreng". *Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. (Red.) Lars H. Schubert og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1977. Print. S. 147-159.

Ramsing, Ruth. "Glimt fra et dansk journalist-hjem". *Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. (Red.) Lars H. Schubert og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1977. Print. S. 48-55.

Schubert, Lars H.. "Min danske vej". *Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. (Red.) Lars H. Schubert og Johann Runge. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1977. Print. S. 56-85.

Litteraturliste

Adriansen, Inge. ”Problemer ved forskning i nationale identiteter”. *National identitet: Fem foredrag om dansk og tysk identitetsfølelse i grænselandet*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning, 1994. Print. S. 7-19.

Adriansen, Inge. *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet*. Sønderborg: Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 1990. Print.

Aries, Philippe. *Centuries of Childhood*. 3. Udgave. Harmondsworth: Penguin Books, 1986. Print.

Bengtsson, Allan. *Vandrelærere: Rejsende i dansk kultur*. Flensborg: Studiefdeling ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1996. Print.

Eriksen, Thomas Hylland. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. 3. Udgave. London og New York: Pluto Press, 2010. Print.

Feldbæk, Ole. *Dansk identitetshistorie*. København: C.A. Reitzel, 1991-93. Print.

Frello, Birgitta. *Kollektiv identitet – kritiske perspektiver*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2012. Print.

Goffman, Erving. *Stigma: Notes on the Management of spoiled Identity*. London: Penguin Books, 1990. Print.

Hansen, Hans Schultz. *Danskheden i Sydslesvig 1840-1918: som folkelig og national bevægelse*. Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1990. Print.

Hansen, Hans Schultz. *Sønderjyllands historie*. 2. bind. Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland, 2008. Print.

Henningsen, Lars N.. *Sydslesvigs danske historie*. 3. udgave. Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2013. Print.

Henningsen, Lars N.. *Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler – før og nu*. Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2007. Print.

Hopkins, Peter E.. *Young People, Place and Identity*. London: Routledge, 2010. Print.

Imsen, Steinar. *Grenser og grannelag i Nordens historie*. Oslo: Cappelen, 2005. Print.

Jenkins, Richard. *At være dansk: identitet i hverdagslivet*. København: Museum Tusulanum, 2014. Print.

Jenkins, Richard. *Rethinking ethnicity*. 2. udgave. Los Angeles: SAGE, 2008. Print.

Jenkins, Richard. *Social identitet*. Århus: Academica, 2006. Print.

Kehily, Mary Jane (red.). *Understanding Youth: Perspectives, Identities and Practices*. London: SAGE, 2007. Print.

Lagree, Jean Charles. "Youth in Europe: Cultural Patterns of Transition". *Berkeley Journal of Sociology*. 1996. Bind 41: 67-101. Print.

László, János. *Historical Tales and National Identity: An introduction to narrative social psychology*. London og New York: Routledge, 2014. Print.

Levi, Giovanni og Jean-Claude Schmitt. *A history of Young People in the West*. Cambridge: Harvard University Press, 1997. Print.

Liu, James H. og Denis J. Hilton. "How the past weighs on the present: Social representation of history and their role in identity politics". *British Journal of Social Psychology*. 2005. Bind 44: 537-556. Print.

Lovell, Stephen (red.). *Generations in Twentieth-Century Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. Print.

McCrone, David og Frank Bechhofer. *Understanding national identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. Print.

Mitterauer, Michael. *A History of Youth*. Oxford: Blackwell, 1992. Print.

Nielsen, Jesper Bolund. "Dansk spejderarbejde i Flensborg 1919-1939. *Sønderjyske Årbøger*. 2005. Nr. 117: 95-132. Print.

Noack, Johan Peter. *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945*. Institut for Grænseregionsforskning, 1989. Print.

Rasmussen, René. "Under Preussen – 1864-1945". *Sydslesvigs danske historie*. (Red.) Lars N. Henningsen. 3. udgave. Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2013. Print. S. 47-176.

Stryker, Sheldon. "Integrating Emotion into Identity Theory". *Theory and research on human emotions*. (Red.) Jonathan H. Turner. Amsterdam: Elsevier, 2004. Print. S. 1-23.

Thaler, Peter. *Grænsetilfælde/nationale og etniske identiteter i konflikt og overgang*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2004. Print.

Thaler, Peter. *Of mind and matter*. West Lafayette: Ind. Purdue University Press, 2009. Print.

Wung-Sung, Tobias Haimin. *Beyond the Border*. New York: Berghahn, 2019. Print.

Wyn, Johanna og Rob White. *Rethinking Youth*. London: SAGE, 1997. Print.

Internetsider

Det danske Sprog- og Litteraturselskab (red.). "Danskhed". *Ordbog over det Danske Sprog*. Web. 17.3.2020. <<https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=dansk-hed>>.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab (red.). "Danksindet". *Den Danske Ordbog*. Web. 17.3.2020. <<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=danksindet>>.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab (red.). "Sindelag". *Den Danske Ordbog*. Web. 17.3.2020. <<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=sindelag>>.

Die Verfassung des Deutschen Reiches ("Weimarer Reichsverfassung") 11. August 1919. Web. 30.7.2020. <<http://www.verfassungen.de/de19-33/verf19-i.htm>>.

Sekretariatet for Genforeningen 2020. "Om markeringen". *Genforeningen 2020*. 31.8.2020. Web. <<https://genforeningen2020.dk/om-markeringen/>>.

Historisk Samfund for Sønderjylland (red.). "Stunderforeningen Heimdal". *Grænseforeningen*. 26.8.2020. Web. <<https://graenseforeningen.dk/om-graenselandet/leksikon/stunderforeningen-heimdal>>.